

Кажан? Каяа? Чүү?

ДУҮН

АДА-ИЕЛЕР ХҮНҮ

Уруглар садтарын — чаштар-деп федералдыг партийжи төлөвилел езугаар дүүн, октябрь 2-де, республикага школа башкыны четпээн уруглар албан ишчилеринин дугайында ада-иелер хүнүн эрттирген. Школа башкыны четпээн уругларлыг ишчилеринин сонуургаан айтыштарына ТР-ниң өөредилге башкысы Кызылдың мэриясының өөредилге департаментизинин ишчилестери, “Уруглар садтарын — чаштарга” деп төлөвилелди Тывада удуртукчузу, Дээди Хуралдың болгаш хоорайның өөредилге ишчилер хуралының департаменттери харыыларны берген.

БӨГҮН

СЛОВАРЬНЫ ТУРГУСКАН

Интернеттин ууап-гу сайтында орус — тыва словарьны тургузар ажыл доозулган. Словарьның сөстөрүн чоорту негизинде дизайн экижидип чыгарган оон тургузукчулары чыгарган. Словарьның логотипин Chuchi Kardi

ЮРИЙНИН ЧЕДИИШКИНИ

Тыва журналист Юрий Дарбаа “Россияның чоннарының онал байырлардары” деп конкурска киришкеш, “Бөтүр-ажылдар” деп номинацияга кирген. Бо фото-мөөрейинде чурттуң 31 региондан 754 ажылдарны чыгарган. Юрий аңаа “Ырак Кун-густурда Оваа дагырының чыры” деп бөлүк ажылдарын чыгарган.

Юрий Дарбаа конкурс-илекчилерин шаңнаар езугаа киржи-биле Казаньда берген.

ДААРТА БАЛААМНЫН ЧЫРЫ

Тываның национал хөгжүм-сүтүгү даарта 18:00 шакта “Убсай-йылаажы” камгаладыг директорунун оралакчы-Александр Куксин “Мөңгүн-ирибин шинчилээни” лекцияны номчуур.

ЛЕКЦИЯЖЕ КЕЛИҢЕР

Службаның национал ишчилер хуралдаар залына октябрь 4-те 16:00 шакта “Убсай-йылаажы” камгаладыг директорунун оралакчы-Александр Куксин “Мөңгүн-ирибин шинчилээни” лекцияны номчуур.

КЫЛАР ХҮНҮНГЕ

Октябрь 4-те 14:00 шакта “Улусчу чогаалдыг” ынга Башкылар хүнүнге ааткан байырлыг хурал “Ол-ла хүн 16:00 шакта сылал” Арт-төпке Башкылар хүнүнге тураскааткан чыг хемчегже чалап турар.

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол интернетте бодунун блогунда «Аныяк өг-бүлөгө — кыштаг» губернатор төлөвилели-биле чедери берге черде туттунган малчын турлаг дугайында бижээн:

«Аныяк өг-бүлөгө — кыштаг» төлөвилелдин ийги чадазын доозуп турар бис. Шупту киржикчилер хар дүшкүжөгө чедир боттарынга чурттаар бажыңны база малынга кажаа-хорааны колдуунда тудуп доозупкан. Ам Даг-Алтай-биле кызыгаарда, Бай-Тайганың Даштыг-Хөл чоогунда, чедери берге, ырак черде Меңги Арапчорнун турлаа ышкыш коданнар арткан.

Тудуг материалдары чедирер хамаанчок, анаа безин чедир алыры дыка нарын. Ынчангаш ажылдар саадаан. Төлөвилелди эгелеп тургаш, ону база боданган бис: аныяк малчыннар садыг-саарылга рыногундан ыракта, чедери берге черлерни шилээн ажы бар бе деп? «Ийе» азы «чок» деп деңгизгүрлээш, чүгүле «болур, ийе» дивейн, а «херек!» деп түңнелге келген бис.

Арапчор аныяк-халыынын-дан азы угаан-сарыыл чок болганындан муңгаш чер шилип албаан. Харын-даа шуут шын кылган. Мында оон өгбелеринин өдээ бар, кырган-ачазы ам-даа малын ында малдап чоруур. Он-он чылдарда өг-бүлө бо черлерге аай-дедир көжүп, бодун боду хандыртынып чаңгыга берген.

Өгбелеринин ижин уйнуу уламчылаар деп шийтпирлээни мен база дыка эки деп санаар мен. Суурдан ырак эвес кайы-бир черге бажың тудуп алырындан, Даштыг-Хөлге кыштаг тудуп алырының чарыгдалы улуг-даа болза, ажырбас. Аныяк малчыннарның ол шилип алган чери балык-байлаң-биле байлак хөлдүг, ойт-сигенниг одарларлыг, аң-меңниг тайга черде, туризмге тааржыр чараш бойдус-чурумалы шуут-ла чанында. Чалгааравайн, бажын шын ажылдаткаш, холу-биле тудуп, шимчеп кириптер болза, элээн үе эрткенде, Меңги хөй талаалыг ажыл-чорудулгалыг ажыл-агый-

ДАШТЫГ-ХӨЛДЕ ТУРЛАГ

ны быжыг бут кырынга тургузуп ап болур.

Арапчорларны ышкыш ыраккы турлаглар республикага дыка ажыгыг, ажыглаттынмай чыдар черлерни келир үеде оларны таварыштыр шигээдип алыр ужурлуг бис.

Бай-Тайга кожуунун Кара-Хөл суурдан губернатор төлөвилелинде Меңги Арапчор киржип турар. Аныяк малчынның тудуп алганы бажыңның ам таван кудуп бетоннааш, шалалаар, печказын салып, соңгаларын, эжиин элтээри арткан. Арта берген материалдар-биле кажаа-зының эжиин салыр.

Меңги бо чылын өг-бүлөзи база малы-биле төрелдеринге кыштаар деп шийтпирлээн. Чаа туткан тудуглар кургаваан, шык болгаш, малдың-даа, кижиниң-даа кадынга салдары багай деп санап турары шын.

«Тываның Бай-Тайга кожуунундан 2017 чылда 7 кижиле төлөвилелде киржип турар. 5 кыштагы тудуп алган. Ийи коданда тудуг ажылдары ам-даа уламчылавышаан» — деп, ТР-ниң Көдээ ажыл-агый болгаш аш-чем

ямызының специализи Салбай Тютюш дыңнаткан.

Хемчик суурдан киржикчилер Алдынай Иргит биле Сергей Ооржактың өг-бүлө кыштаанда тудуглар ам-даа чоруп турар. Суур чагыргазының даргазы Ужар-оол Септел тудуг материалдары саадаанындан, ажыл адалганын чугаалап турар. Ыяштар кезип алырынга чөлшээрээн черлери чедери берге черлерде болган. А кажааның тудуун июль айда-ла доозупкан. Сентябрьның төнчүзүңгө чедир өске тудугларда кол ажылдарны доозарын планнаан.

Хемчик суурда төлөвилелдин киржикчилеринин кыштагыларын тудуун саадай берген бир чылгадааны — Бай-Тайга кожуун чагыргазының чамдык специалистеринин шүшпөң чоруунда. Ол дээрге чер участогунга документилер кылдырарын саадатканы-дыр.

«Чаңгыс черге олурбайн, шеф ажылдарын чер-черлерде организаастап тур бис. Хемчик сумузуңда чер участогун тодарадып, документилер долдурарын саададыпкан. Доку-

ментилер чокта, акшаландырышкын база болдунмас. Ол суурларның даргаларындан база төлөвилел күүселдезин харыылап турар кураторларындан бижимел хүлээнишкенин алдывыс. Ажылдарны удавас доозуптарынга идегээр мен» — деп, кожуун чагыргазының даргазы Алдай-Мерген Ховалыг чугаалаан.

Октябрьның эгезинде кышкы турлагларны тудар ажылдар доостур ужурлуг. Харысалга шыңгы. Төлөвилел күүселдезин үзүп, графикти хажыдар болза, ол черлерде удуртукчуларга административтиг хемчегни онаап, албан-дужаалындан халап болурун сагындыраал. Төлөвилелдин шупту киржикчилери малынга кыштаар сизген-ширбиилди белеткеп алганын чагырга даргалары чугаалаан.

2017 чылда бүгү республикада 103 өг-бүлө «Аныяк өг-бүлөгө — кыштаг» губернатор төлөвилелиниң киржикчилери болган. Оларга ниитизи-биле 20600 баш хойну хүлээткен.

Тываның Баштыңының парлагга албаны.

«ШЫН» — ТӨӨГҮЛҮГ СОЛУН

«Шын» солуннун 2018 чылдың чагыдылгасы Тываның бүгү почта салбырларында бо хүннерде чоруп турар. Ынчангаш «Шынны» үезинде чагыдып алырынче республиканың ырак-чоок булуңнарында чурттап турар хүндүлүг чонувусту, бирикчилеривисти, номчукчуларыны кыйгырдывыс!

ПОЧТА ТАВАРЫШТЫР

Индекс	1 айда	3 айда	6 айда
11530 — хуу кижилерге	166,94	500,82	1001,64
31730 — организацияларга	176,94	530,82	1061,64

РЕДАКЦИЯДАН БОТТАРЫ КЭЭП АЛЫР КЫЛДЫР ЧАГЫДАР БОЛЗА

Индекс	1 айда	3 айда	6 айда
11530 — хуу кижилерге	96,00	288,00	576,00
31730 — организацияларга	120,00	360,00	720,00

**Хүндүлүг чонувус! «Шын»
солунну үезинде чагыдып
номчуңар!**

Чагыдылга-2018

Хүннүн медээлери

● Спартакиада

ОРУКЧУЛАР ТИИЛЭЭН

Москваның «Янтарь» спорт ордузунуң баазаның федералдыг Орук агентлигиниң организастааны-биле регионнарның орук эргелелдериниң аразында IV спартакиадазының түңнел оюннары болган. Аңаа 10 эр, 8 херээжен спортчуларның командалары хол бөмбүүнге, стол теннининге, кара адаарына, эштинге, мини-футболга күжүн шенешкен. Федералдыг оруктуң Тывада М-54 «Енисей» эргелелиниң командалары шыырак белеткелдин бирги оюннардан эгелээш-ле көргүзүп, хол бөмбүүнге «Холмогоры» командаларын бүүрелдин-биле (2:0) удуп алганнар. «Москва-Бобруйск» командалары 3-кү черге төлөпиг болган. «Енисейниң» херээжен спортчулары кайы-даа командага ти-лээр арга бербейн, 1-ги черни бүүрелдин-биле чаалап алган. Эр, херээжен орукчуларның

«Енисей» командалары күштүг кагыгларны кылып, билдип камгалалды чорудуп, чаңгыс кижиге демниг ойнап, аргалар ажыглап тургаш, тилекчилер болуп үнгеннер.

Мини-футболга «Центр-автомагистральдыг», стол теннининге Ыраккы Чөөн чүктүң орук эргелелдериниң шилиндек командалары бирги черлерге төлөпиг болган.

Бо чылгы спартакиаданың программаның кирген кара адаарына болгаш эштинге маргылдаалар база изиг-изиг эрткен.

Спартакиаданың түңнел-дери-биле, Тываның орукчулары хол бөмбүүнге бирги черни алган. Тилекчилерге Росавтооруктуң удуртукчузу Роман Старовойт байыр чедирип, медальдарны, кубоктарны тыпсып, моон соңгаар-даа спортчу чедишкенин күзгүн.

Чечек БИРЛЕЙ.

● «Ажык эжиктер» хүнү

ЛИЦЕЙЖИЛЕР ХООРАЙ СУДУНДА

Кызылдың хоорай судунуң коллективи «ажык эжиктер» хүнүн сентябрь 29-та эрттирген. Шийте-чинин дузалакчылары Е.А. Яркина, Д.А. Бегзи Тываның күрүнелериниң өөреникчилеринге солун экскурсияны эрттирген соонда, судтуң хуралдаар залында лицейжилер-биле солун беседаны чоруткан. Олар судтуң тургузуунга, ажыл-чорудулгазынга хамаарыштыр чугаалап бергеш, судтуң аппараты, шийте-чилерин-биле та-ныштырган.

Кызылдың хоорай судунуң шийте-кчи У.М. Ойдуң суд-ка көрдүнген херектерге дая-нып, солун чугааны чорут-кан. Уругларның сонургаан айтырыглары хөй болган. «Чыл дургузунда суд чеже кеземче херектерин сайгарып турарыл?», «Буруу чок кижини шийте-кен соон-да, агарткан таварылгалар бар бе?», «Шийте-кчилерге оларның албан ажылы-биле холбаш-кан халдаашкыннар болган бе?», «Шийте-кчи кижиге хууда камгалакчылыгы бе?» дээш, оон-

даа өске айтырыгларга шийте-кчи Урана Михайловна тодаргай харыыларны берген. Лицейжи-лер херек кырында суд хура-лынга олуржуп, дыңнаар күзел-ин илереткеннер.

Ук хемчег уругларның келир үеде юрист мергежилин шилип алырынга улуг рольду ойнап тур-рар. Кызылдың хоорай судунуң кадрлар килдининиң начальниги Ч.М. Санаа уругларга юридик-тиг эртемни чедиң алгаш, суд системасынга ажылдап кирип алырының чурумун тайылбыр-лаан.

Шийте-кчинин дузалакчысы Д.А. Бегзи судтуң сайгарып көр-ген кеземче болгаш админис-тративтиг херектеринин чижээ-нге оолдар-уругларның айтырыгларына харыылаан. Кол кезинде суд хуралын эр-тиреринин чурумунга хамаар-жыр айтырыглар лицейжилерни сонургаткан.

Хоорай судунуң ажылдак-чылары элээди аалчыларынга тергип өөредилгени күзгүн. Оолдар, уруглар «ажык эжиктер» хүнүнге аажок таарзынып, ужу-ражылга соонда фото-чурукка тырттырып алганнар.

● Суд залындан

ИЕ ЭРГЕЗИН КАЗЫТТЫРГАН

Россия Федерациязының Өг-бүлө дүрүмүнүн 63 чүүлүнде көрдүнгени болза, ада-ие ажы-төлүн кижизидип, оларның кады, күш-шыдал база мөзү-бүдүш сайзыралы дээш сагыш салыр ужурулг.

Хоойлу-дүрүмде көрдүнгени-биле чаш ажы-төлдүн ада-ие эргезин казыры дээр-ле, сал-дар чедиреринин эң-не сөөлгү хемчеглери болур.

Ынчанмыже суд черинге мын-дыг билдиришкенин бо-ла кирип кээр. Ава кижинин ие эр-гезин казыр дугайында негелде билдиришкенин кирип турары онза дүвүренчиг.

Кызылдың хоорай судунче ийи чаш назылыг уругларның адазы оларның иезинин ада-ие эргезин казырын дилгез бил-диришкенин кирип.

Суд хуралына тургусканы: ийи чыл бурунгаар чаш уруг-

ларның иези өске өг-бүлө тудуп чоруурда, нотариус таварыштыр уругларынга алимент төлээр дугайында чөпшээрелди бер-ген турган. Ынчалза-даа чаш уругларынга материалдыг дуза хамаанчок, оларның салым-чолун, өөредилгезин безин со-нуургавайн чоруур. Уругларның кижизидилгезин чүгле ачазы чорудуп турар.

Суд хуралына харыылакчы-ие, негелде билдиришкенин-биле долузу-биле чөпшээрешкен.

Херектиң бүгү байдалдарын өөренип көргөш, суд хамааты негекчинин билдиришкенин хандырып, ие эргезин казыр дугайында шийте-кчи үндүрген. Чаш уруглар адазының хайга-ларынга артар.

Судтуң шийте-кчи күш кирген, аңаа хамаарыштыр хомудал би-жиктер кирбээн.

Кызылдың хоорай судунуң интернет-сайтызындан.

Тожу кожунуң Адыр-Кежиг суурга шериг-патриот-чу төөгүлүг болушкун бол-ган. Чечен Республикага шериг албан-хүлээлгезин күүседип тургаш, 2002 чылда маадырлыгы-биле өлгөн кызыгааржы Алексей Мырлаанның алдар-адын-га тураскаал самбыраны ооң өөренип чораан бол-гаш дооскан Адыр-Кежиг ниити билиг школазының ханазына байырлыг бай-далга аскан. Аңаа маадыр кызыгааржының өг-бүлө-зи, төрелдери, суурнуң чурттакчылары, Адыр-Ке-жиг школаның өөреник-чилери болгаш башкылары, Тожу кожунуң админис-трациязының даргазы Р.Ш. Пак, Тожу кожунуң шериг комиссары полковник В.Н. Сериков, Россияның Айыыл чок чорук албанының Тыва Республика талазы-биле ажылдакчылары киришкен.

Шериг албан-хүлээлгезин Алексей Мырлаа Чечен Рес-публикада Аргун кызыгаар отря-дының «Грозной» заставына снайпер адыгжы дайынчы мерге-жилди эрттирип турган. Россия Федерациязының күрүнелер кызы-гаарын камгалаар талазы-биле дайынчы даалгаларны удаа-дараа күүседип, террористерни дилеп тывар болгаш чок кылып талазы-биле дайынчы опера-цияларга хөй катап кирип, кадыг-берге болгаш айыылдыг байдалдар үзүндө эрес-маа-дырлыг мөзү-шынарын болгаш бедик дайынчы мергежилдин көргүзүп чораан.

Бир катап Алексей Мырлаа дайынчы эштери-биле кады дай-зынга удур тулчуушкунга ки-ришкен. Дайзынның халдааш-кынын ойтур шапкаш, дескен дайзыннарны улам ыңай истеп сүрүп чорупканнар. Тожунуң эрес-дим оглу арга-арыг иштинде дайзыннарны часпас адыгжы-нары-биле чок кылып, ийи дай-зынга баш көдүрер арга бербейн, улаштыр-улаштыр адып тургаш,

Алдар-ады уттундурбас
МААДЫР – ТОЖУ ОГЛУ

оларны тудуп алып арганы эш-өөрүнге берген. Ол тулчуушкун үзүндө 5 ПЗРК-ны, хөй саныг боо-чепсекти болгаш октарны дайзындан хунаап алган.

Дайынчы Мырлаа биле ооң эштеринин турган черинден 500 метр хире черге бөлүк кызыгаар-жылар дайзынга бүзгээлдекеш, чаныш-сыныш чок тулчуп тура-рының дугайында медээ ал-гаш, оларга дузалажыры-биле ынаар кончуг дүрген чорупкан-нар. Снайпер адыгжы Алексей Мырлаа часпайн адып тургаш, эштери бүзгээлдекеш чаза та-варып үнүп, тулчурунга эпиг дайынчы турушту ээлеп алып арганы берген.

Тулчуушкун үзүндө коман-дири бажынче балыглаткан. Санитар-инструктор-биле дем-нежи, командирни тулчуушкун болуп турган черден үндүрүп бар чыдырда, санитар-инструктор будунче балыглаткан. Дайынчы Алексей Мырлаа командирин бодунуң кырынга салып алгаш, союп чорааш, сырый ыяштар аразынче ону киригеш, аңаа чажырып кааш, балыглаткан санитар-инструкторга дузалаар дээш дедир чорупкан. Ооң ба-лыын шарып чыткан, дайынчы Алексей Мырлаа өлүмнүү-биле балыглаткан, амы-тынындан чарылган.

Шериг албан-хүлээлгезин

шынчы күүсеткени, эрес-ма-дырлыг чоруу дээш Алекс-Александрович Мырлааны Эр-маадырлыг чорук ордени-би-шаңнаан, «Соңгу-Кавказ» р-гионнуң девискээринге дайын-хүлээлгезин күүседип турга-маадырлыгы-биле өлгөн айы-чок чорук органның ажы-дакчыларының Тураскаал де-теринче» ооң адын кири бижээ «Тураскаал дептерден» эр-маадырлыг дайынчы Алекс-Мырлааның дугайында уш-бижилгени кызыгааржының ө-бүлөзунге тураскаал кылды берген.

Россияның Айыыл чок чорук албанының Тыва Рес-публика талазы-биле Кызы-гаар эргелелиниң парлалы албаны.

Прокуратурадан медээлер

БОЙДУСКА ЫНАКШЫЛДЫҢ КИЧЭЭЛИ

Чыл санында сентябрь 25-те демдегледип турар Амур парының болгаш леопардының хүнүнде Барыин-Хемчик кожунуң прокуратуразы бойдука хумагалыг хамаарылганың кичээлин эрттирген.

Уругларның эрге-хоойлу чырыдышкынынга болгаш оларны төрзүн булуңунга ынак болу-рунга кижизидилгеге дүүштүр, Барыин-Хемчик кожунуң прокуратуразы «Өг-бүлөгө болгаш уруг-ларга социал деткимче төвү» күрүнениң бюджет албан черинге, төрзүн булуңунга ынакшылдың кичээлин болгаш викторинаны Амур парының болгаш леопардының хүнүнде эрттирген.

Аңаа аажок солун чугаа болган. Уругларның салганы «Экология деп чүл? Ховар аңнары бол-гаш үнүштерни чүгле Россия Федерациязының Кызыл дептеринче кири бижип турар бе? Бойдус курлавырларын кым камгалап турарыл? Долган-дыр хүрээлелди камгалаар, суур арыг-силег тур-зун дээш кижиге бүрүзү чүлү кылып болурул?» деп айтырыгларынга прокуратура ажылдакчылары харыылааннар.

Викторинаның түңнели-биле уругларга шаң-налдарны, ном-дептер аймаан, чигирзиг чөмчө-ни тывыскан.

Лаида ТОНДУВАЙ,
Барыин-Хемчик кожунуң
прокурорунуң оралакчысы.

АРХИВТИҢ МЕГЕ ШЫНЗЫЛГАЗЫ-БИЛЕ

Прокурор хыналдазы илереткен соонда, архивтиң меге шынзылгазын ажыглап, чер-ураагун өнчү кылдыр бүртүккенин алырын

оралдашканының фактызынга үндөзилгези кеземче херзэн оттурган.

Чер урчагун өнчү кылдыр бүртүккенин алы-сорулга-биле Кызыл хоорай чагыргазының до-таалындан архивке кылган ушта бижидилген хынаарының талазы-биле Курдаңзының Тыва Рес-публикада эргелелениң күрүнелер бүртүккенин дилгез Кызыл хоорайның прокуратуразы хынаа-Күрүнелер бүртүккенин, кадастрның болгаш карт-графияның федералдыг албанының Тыва Рес-публикада эргелелинче чер урчагун өнчү кылды-бүртүккенин алырын дилеп киригден билдириш-кининге хамааты «Тыва Республиканың курун-архиви» күрүнениң бюджет албан черинин уш-бижилдигезин чугула документ кылдыр киригеш аңаа 1998 чылдың сентябрь 29-та Кызыл хоорай чагыргазының даргазының «Хоорайның хамааты-ларынга чер урчагун тускайлаарының дуга-йында» №98 доктаалыга үндөзилгези, архивте ушта бижидилгени кошкан болган.

Курдаңзы эргелели ол ушта бижидилгеге айы-тыгган медээлерниң шынзылыгга чигингеш, «Тыва Республиканың күрүнелер архиви» күрүнениң бюджет албан черинче ону бадыткаарын дилгез билди-киригден. Оон келген харыда «...ындыг хамаатыга (херээжен кижинин фамилиязын, адының болгаш адазының адының эге үжүктөрүн айтыкан) архивте ушта бижидилге тывыспаан» деп айткан болган.

Билдинмес кижилерниң үүлгединде кем-херек үүлгедиишкенин барын барымдаалааш, Кызыл хоорайның прокурору меге документ кылганы, сап-ны дээш, кеземче херзэн оттурары-биле Кызыл хоорайның ителге органынче чоруткан, РФ-тиң КК-зын 327 чүүлүнүн 1 кезээ-биле кеземче херзэн оттурган.

Чайзат ООРЖАК

Кызыл хоорайның прокурорунуң дузалакчысы

Октябрь 4 – Хамааты камгалалының
болгаш онза байдалдар албанының хүнү

ЧЕРНИҢ УГ-ШИИН ТЫП, ЧАРЫШКАН

Россияның Онза байдалдар яамызының Хамааты камгалалының болгаш Онза байдалдар албаны бо чылын тургустунганындан бээр 85 чыл оюн октябрь 4-те байырлаар.

Бо хүннерде Тыва Республиканың Хамааты камгалалының болгаш Онза байдалдар агентилелиниң камгалакчылары Улуг азылыглар хүнүн болгаш албан арының юбилейин таварыштыр азы-бүрү спортчу маргылдааны, байырлыг хемчеглерни танистап эрттирип турар.

Улуг азылыглар хүнүнүн дүзүндө, сентябрың сөөлгү күндө Кызылдың күрүнө албан арының ажилдакчылары Кызыл хошуунун Көк-Тей кержиниң ырак эвесте, кадыр хаяштыг даглар баарында, арыггинде бойдус-чурумалдыг ака чыгып келгеннер. Тыва Республиканың Кадык камгалал, а-ажыл болгаш социал политика, Чер харылзааларының ыпарындан, ХБАБ-тың республика эргелелинден, Ажил-удулганың чамдык хевирин лицензиялаар болгаш таараар талазы-биле база ааты камгалалының болгаш байдалдар албаннарындан анда, 55 спортчу черниң аян тыварына сагынгырып, кашпагайын көргүзүп, аннажып-мөөрейлежир амында чедип келгеннери

Маргылдааны Хамааты камгалалының болгаш Онза байдалдар агентилели биле Черниң аян тывар талазы-биле Федерациязы организастыг эрттирген. Ук маргылдааны коллегиязының шийт-иңизуу спортчуларның а-харының аайы-биле сес аңгылап, түннээрин тирлээн. Киржикчилерниң аяа-ла 20 харлыг, а эң улуу хардан өрү назылыг.

Алеткел ажилдары доос-ла баштайгы бөлүктү ичче салып үндүрген. Кижиниң холунда туткан карта-электроннуг брелок чиптер-үк-чүкче тарай халчылкан. аның сорулгазы ажит чер-

лерде чажырып каан чиптерни часпайн тып чеде бергеш, холунда брелогун черде чажырган чипке дегиптерге, тускай программа өзүгаар спортчу бир санны ойнап алган дээрзин төп компьютерге дамчыдыптар. Он сес аңгы черде чиптерни чажырган, оларның шуптузун спортчу тыпкаш, демдеглеткеш, айыткан маршрутту дүрген эртер ужурулуг. Бердинген үениң эң үстү 1 шак.

Чартык шак хире болганда маргылдааның улуг назылыг киржикчизи Күш-ажыл болгаш социал политика яамызының төлээзи Оюмаа Банчык бир дугаарында халып келген. Ындыгда болза ол черде чажырып каан чиптерниң чүгле чедизин тыпкаш, 7 сан ойнап алган дээрзин судья дыңнаткан.

Дараазында Чер харылзааларының яамызындан Болат-оол Ондар, Милана Данчай-оол, ХБАБ эргелелиниң спортчузу Саглаш Барынмаа, Кадык камгалал яамызының төлээлери Сылдыс Тюлюш, Айдар Хертек, Айдыс Узун-кыс дээш өске-даа спортчулар ийи-үш бооп, сүрүштүр чедип кээп турганнар. Эскерип көрүп турарымга, финишке келген кижиле холунда брелогун ында чипке демдеглеткеш, төп компьютерге база демдегледир, демги компьютер кижини үнү-биле спортчу бүрүзүңге байыр чедирип турарын дыңнадым.

Маргылдааның түннелинде 20 хардан өрү назылыг оолдар аразында бердинген маршрутту 44 минута иштинде эртип, 18 санны алган Кадык камгалал яамызының төлээзи Айдар Хертек бирги черни алган. Ийиги, үшкү черлерни Чер харылзааларының яамызындан Чингис Ондар биле Буян Монгуш үлешкен. Кыс уруглардан республиканың ХБАБ эргелелиниң спортчузу Алефтина Допчут 52 минута дургузунда он сес санны ойнап ап, бирги черге төлөпиг болган. 2-ги, 3-кү черлерде Хамааты камгалалының болгаш Онза байдалдар агентилелиниң төлээлери Азлита Наксыл биле Азияна Аракчаа болган.

30 хардан өрү назылыг оол-

дар аразында Хамааты камгалалының болгаш Онза байдалдар агентилелиниң камгалакчызы Айдыс Иргит эң-не сагынгыр-тывынгырын көргүзүп, тирилгени чедип алган. Ийиги, үшкү черлерни Шолбан Монгал-бии (ИОКО) биле Айдыс Узун-кыс (Кадык камгалал яамызы) үлешкен. Херээжен спортчулардан черниң уг-шиин тыварына болгаш дүрген халыырынга (51 минута, 17 сан) республиканың ХБАБ эргелелиниң ажилдакчызы Белекмаа Ооржак эки түннелди көргүзүп, 1-ги черни алган, а ийиги, үшкү черлерде – Алимаа Саая (ХБАБ эргелели), Олеся Серен (Күш-ажыл яамызы).

Дөртөн хардан өрү назылыг киржикчилер аразында эр улустан Мерген Күжүгет (Чер харылзааларының яамызы) биле Саглаш Барынмаа 1-ги, 2-ги черлерге төлөпиг болганнар. А херээжен спортчулардан Чер харылзааларының яамызындан Чойгана Монгуш бирги, Сайзана Мөчөк ийиги, а үшкүзүн Хамааты камгалалының болгаш Онза байдалдар агентилелиниң төлээзи Алена Сарыглар алган.

50 хардан өрү назылыг эр улустан Чер харылзааларының яамызындан Болат-оол Ондар 35 минута иштинде 18 санны ойнап ап, шыырак белеткелдин көргүзүп, 1-ги черни бүзүрелдиги-биле чаалап алган. Ийиги, үшкү черлерни Хамааты камгалалының болгаш Онза байдалдар агентилелиниң камгалакчылары Валерий Ховалыг биле Валерий Кудышкин үлешкен. А херээжен спортчулардан Күш-ажыл яамызының төлээлери Маргарита Салчак биле Оюмаа Банчык тирилээн.

Черниң уг-шиин тыварына Чер харылзааларының яамызы команда аайы-биле эң хөй 104 санны ойнап ап, бирги черге төлөпиг болгаш, Кубокту чаалап алган. Ийиги черде Хамааты камгалалының болгаш Онза байдалдар агентилели (102 сан), үшкүзүндө – ТР-ниң ХБАБ эргелели (78 сан).

Дашсен МОНГУШ.

Авторнуң тырттырган чуруу.

Бөмбүрзектиң судалы

ДАЙЫННЫ СОКСАДЫРЫНЫҢ АРГАЛАРЫН ДУГУРУШКАН

Россияның Президентизи Владимир Путин турк коллегасы Реджеп Эрдоган-биле ужуражылга үезинде Сирияга дайынны доозарына байдалдарны херек кырында тургусканын медеглээн.

Сирияда байдалдарны экижидеринге турк таланың салышыкынын база Россияның удуртукчузу демдеглээн. «Бергелер турза-даа, эки түннелдерни чедип ап шыдаан бис. Бо дугуржулгалар бистиң ниити чедиш-киннеривис, бистиң өңнүүвүс Эрдоганның чедишкени болур» — деп, Путин чугаалаан.

Сирияда терроризмни тиилээр чорук чүгле ол девискээрге эвес, бүгү делегейге ужу-дузалыг деп РФ-тиң удуртукчузу санаан. «Дезип көшкенерге чуртунче чанып кээр аргаларны тургузуп турар бис. КНО-нуң деткимчези-биле политиктиг башкарылганы чорудары чугула» — деп, Президент немээн.

Сирияда кризисти чавырылдылары-биле даштыкы политиктиг албан черлериниң, шериг болгаш тускай албаннарның кады ажилдажылгазын уламчылаар херек дээрзин Путин биле Эрдоган демдеглээннер.

ТРАМПЫНЫҢ МЕДЕГЛЕЛИ

Соңгу-Көрея айтырыын шериг күжү-биле шийтпирлээринге Вашингтон белең, ынчалза-даа ол күзенчиг эвес деп, АКШ-тың президентизи Дональд Трамп Испанияның чазак даргазы Мариано Рахой-биле кады кылганы парлалга конференциязына чугаалаан.

«Шериг күжүн ажыглаарына белең бис, ынчалза-даа ол күзенчиг эвес. Бир эвес ону ажыглаар болза, оң уржуу аарла болур. Ол Соңгу Көреяга улуг салдар чедирерин бүзүредип тур

мен» — деп, ол чугаалаан.

Соңгу-көрей айтырыын тайбың арга-биле шийтпирлээринге америк эрге-чагыргалар чаңгыс эвес удаа медеглөп келген, ынчалза-даа шериг күжүндөн ойтала-вайн турар деп, iz.ru портал бижээн. КНО-нуң Кол ассамблеязына болган санал-онал солчуушкунунуң үезинде Дональд Трамп АКШ-ка болгаш оң звилелчилеринге айыыл тургузар болза, Соңгу Көреяны бүрүнү-биле узуткап кааптар бис деп медеглээн.

СААКАШВИЛИНИҢ ИЗИГ КҮЗЕЛИ

Грузияның президентизи, Украинаның хамаатызы чораан Михаил Саакашвили сөөлгү чурттап турар черинге тиилелгелиг чедип кээринге идегеп, Украина-ны кезип чоруп каан.

Грузин хамааты бодун «кырган революсчу» деп саназа-даа, элчеглиг майдан чыы-

рын күзевейн турар дээрзин дыңнаткан. Оң Украинаның оруктары-биле чоруурунга кым-даа доктар болбаан.

Одесса областың губернатору турган ол кижини Украинаның кызыгаарын эртип келгеш, украиннерге чүнү аазааныл? Оң «аян-чоруу» сентябрь 10-да Львовтан эгелээн.

ХЕРЭЭЖЕННЕРГЕ МАШИНА МУНАРЫН ЧӨПШЭЭРЭЭН

Сауд Аравиязының хааны Сальман бен Абдель Азиз Аль Сауд херээженнерге машина мунар эргени ол чурттуң төөгүзүндө эң бир дугаар тывыскан чарлыкка ат салган.

Сауд хааның чарлыгы 2018 чылдың июньда күштүг болуп кирер. Херээженнерге машина мунарын чөпшээрвейн турган чорук эрге-чагырганың делегейге ат-алдарына когарал чедирип турган. Хүлээп алдыганы

ол чарлык чүгле өске чурттар-биле харылзааны экижидеринге эвес, чурттуң экономиказын быжыглаарына үлүүн кириер деп санап турар. Чүге дээр херээженнер ынчан ажылынга хөй үени чарыгдар алаар. Ажилдап турар херээженнер мынчага чедир акшазының хөй кезиин чолаачыларының шалыңынче үндүрүп турган азы эр хиндиктиг төрелдеринден дуза дилээр ужурга таваржып келген.

РОССИЯЗЫН КАГАН СЫЛДЫСТАР

Төрзэн чуртунга көөр хөөн чоруун илереткен чамдык кижилер дугайында Дмитрий Ледовский деп хамааты бижип турар.

Оларның бирээзи артист Ахеджакова. Дыка хөй киноларга ол ойнаан, көрүкчүлерниң хүндүткелин чаалап алган турган. Кажан кырый бээр, режиссерлар чалаваастай берген. Оң соонда кино сылдызы «өшкен», ат-алдар, акша-хөреңги ховартаан. Ынчангаш Донбасс айтырынга сурагжыыр бодааш, чуртунга удур чүве чугаалап тургаш, Россияга хүндүткелин чидирген. Оң чоок кижилери безин оон хая көрүн берген.

Макаревич база ыңдыг хевирлиг болган. Крымны Россияга катканы шын эвес деп шүгүмчүлөп-

биле алдаржыыр бодаан. Ындыг чүве кайда боор, ол дээш россияжилер ону көрбестээн. Оң-биле кады артист бодунга бүзүрелди база оксунган. Ындыг турбуже ол концерттерин Украинада уламчылап, Россияны бактавышаан, хевээр чоруп турар.

Орустарга хамаарылгазын өскерткен ыраажы Вахтанг Кикабидзеиниң бажы ам муңгашталган. Ону хүндүлээр, аңаа ынак кижилер Россияга хөй турган. 2008 чылда Осетияга дайын соонда Грузия ону «орус артист апарган» дээш көрбестей берген чүве-дир. Дорт эфирге Россияга удур чүве чугаалаан кырган Вахтанг ам кайы чуртка чаннанып баар ирги?

Интернет материалдарындан.

1-ги черни алган Чер харылзааларының яамызының командасы.

Тыва Республикага ишкээр болгаш дашкаар туризмни хөгжүдериниң талазы-биле башкарылга чөвүлелиниң калбак хуралы Чазак бажыңыга болган.

Хуралды Тыва Республиканың Чазааның Даргазының оралакчызы Шолбан Хоппуя удуртуп эрттирген. Аңаа Тываның культура сайыды Алдар Тамдын, экономика сайыды Елена Каратаева болгаш Чеди-Хөл кожуунунун чагырга даразы Сергек Хертек олар илеткелдер кылганнар.

Культура сайыды Алдар Тамдын эрткен сес айда туризм сезонунун түннелин үндүрген, республикага туризм адырын хөгжүдериниң перспективаларына доктааган. Сес ай дургунда Тывага келген туристерниң саны 67 муң кижи четкен (эрткен чылдың бо үезинде 49 муң кижи), бо чылдың төнчүзүнге чедир 80 муң кижи чедер бээр деп санал турарын дыңнаткан. Туристерниң маңаа хөйү-биле кээринге республикада эртип турар болушкуннар болгаш күрүнө удуртукчуларының Тывага кээп турары идиг болган.

Коллективтерни хондуруп чыттылары, номерлер фондузу, оруннар саны көвүдээн. Туризм маршруттарын бир дугаар бадылаан — оларны саны 19 четкен. Олар экология, болушкуннар, кадыкшылга болгаш спорт угланышкыны болган. Туризм адырында 894 кижи хаара туттунган, олар турфирмаларда, коллективтер хондуруп, чыттылар черлерде ажилдап турар. Уруглар туризмни хөгжүдөр сорулга-биле 2014 чылдан эгелеп Москва облазынче болгаш Санкт-

Петербург хоорайже экскурсияларны Россияның Культура яамызының программасын дүүштүр халас боттандырган.

2017 чылда республикага «Тывага чедип кел» деп мурнады шиитпирлээр төлөвилел ажилдап эгелээн. Аңаа дүүштүр Кызыл хоорайга болгаш кожууннар тускай демдектерни тургускан. «Өдүгөн» болгаш «Мөңгүлек» аалчылар бажыңнарына оруннар чагыдарының аргаларын тыпкан, ол чогулчалыг ажилдаар болза, өске-даа аалчылар бажыңнарын болгаш туристер баазанын хаара тудар.

Үлгерлиг эң эки турлаг деп мөөрей эрттирген, ооң түннели-биле Тываның кожууннарының беш ажил-агыын эки деп санааш, туристер чалаар байдалдарын экижидип алыры-биле күрүнө деткимчезин көргүскен. Ооң-биле чергелештир көдээ туризмни сайзырадырынга муниципалитеттерниң кошкак киржип, сонугал чок болуп турарын сайыт шүгүмчүлээн.

2016 чылдың түннели-биле Тыва Россияның регионнарының аразына эрткен болушкуннар туризмни хөгжүдериниң бирги национал рейтингизиниң Мөңгү лигазынче кирген. Маңаа эрттирип турганы фестивальдарның болгаш байырлалдарның ачызында «Арга-күчүзү бедик девискээр» деп атка төлөтпиг болган. Чыл санының 2016 чылда муниципалитеттер аразына эрткен рейтингиге Кызыл, Чеди-Хөл

болгаш Улуг-Хем кожууннар тиелекчи болган.

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оолдун даалгазы-биле Культура яамызы кожууннар девискээрлеринде туризм объектилериниң четчелээшкинин кылып чоруткан. Тываның девискээринде 40 хире туристер баазы көдээ ажил-агының ажилдап черлеринде турар. Бо айтырыгны кичээнге алырын, чер участоктарын олче шилчидериниң талазы-биле ажилды чорударын сайыт кожууннар чагыргаларының даргаларындан дилээн.

Түннелинде Алдар Тамдын яамының ажилдап кылганы «Тывада туризм» программаның төлөвилелинге доктааган. Ол төлөвилелдиң кол угланышкыны — республикага туризмни хөгжүдериниң, регионга транспорт айтырын экижидериниң, айыыл чок чоруктуң, регионнуң ылгавыр демдектериниң болгаш инвестицияның сонугаар чорунуң, туризмниң хевирлерин хөгжүдериниң болгаш кадрлар белеткелиниң талазы-биле айтырыглар дээрзин дыңнаткан. Сөөлгү айтырыгже улуг кичээнге чер-черлерге салыры чугула дээрзин сайыт демдеглээн.

Елена Каратаева бодунун илеткелинге республикага туризмни комплекстиг хөгжүдериниң талазы-биле хемчеглерниң планының (орук картазының) төлөвилелин белеткеп турарына доктааган. Туризмниң 10 хевир-

рин — аңнаашкын, балыктаашкын туризмни, экология, спорт, эмнелге-кадыкшылга, көдээ (агротуризмни) болгаш өске-даа хевирлерни тус-тус яамаларының болгаш албан черлериниң башкарылгазы-биле мурнады көөрүн саналдап турар.

Туристерге бараан болурунун, ылаңгыя аалчылар бажыңнарының болгаш кемненилге черлериниң деңгелин бедидерин чугула деп сайыт демдеглээн. Бо херекке улуг салышкынны муниципалитеттер кириер ужурлуг, олар немелде аалчылар бажыңнарын, туристер баазанын, өске-даа улус кирер черлерни ажыдар, девискээрлерни ногаанчыдар болгаш чаагай-жыдар талазы-биле айтырыгларны шиитпирлээр, оларның чанынга дуза чедирер пункттарны ажыдар, улусту чажыды-биле хонуктап хондуруп турар бүдүрүлгелерни илередир, эки чем белеткеп турар столоваяларны органиастаар ужурлуг.

Чеди-Хөл кожуунда туризм адырының байдалының дугайында чагырга даргазы Сергек Хертек чугаалаан. Туристер баар черлерниң саны кожуунда чоорту өзүп турар. Ылаңгыя Таңды-Уула сынның бажыңче үнеринге, Элегес хемге эжиндиреринге, Хүреге аржаанынга киреринге олар сонугалдыглар. Туризмниң инфраструктурасын сайзырадыр сорулга-биле кожуун чагыргазы туризм объектилерин девискээрге азы даглар кырынга

тудар күзелдиг инвесторлар чиигелде көргүзеринге бел дээрзин Сергек Хертек демдеглээн.

Хуралды түңнөп тура, Шолбан Хоппуя чөвүлелдиң бажыңнарының үре-түннелин ажылды күзгүн болгаш ил келчилерниң база чүве чугулаан өске-даа кижилерниң саналдарын барымдаалаар чыылганнардан дилээн. Хурал «Тываның эң үлгерлиг турлаг деп республика мөөрейин тиилекчилеринге шаңналды тыпсыры-биле доозулган.

Республиканың «Тываның эң үлгерлиг турлаг» мөөрей 2017 чылдың апрельден августка чедир Тыва Республиканың Баштыңы Ш.В. Кара-оол даалгазын дүүштүр «Тывага чедип кел» деп төлөвилелди күүсөдир сорулгалыг эрткен сагындыраал. Аңаа киришкис 18 ажил-агының бежин эң деп үнелээн. Бирги черни Чеди-Хөл кожуунда тараачын-фермер ажил-агының баштыңы Бул-Делгер-оолович Оруспайны турлаа ээлээш, 500 муң рубль түнүг шаңналды алган. Тыва Хем кожуунун Шугурмакта Вячеслав Васильевич Хураганниң, Чөөн Хемчиктин Хорум-Дага Марин Болуулаевна Монгуштуң, Бий Хемниң Хүтте Эдуард Михайлович Ооржактын, Кызыл кожууну Кара-Хаак суурда Елена Юрьевна Күжүгеттин турлаглары эки деп үнелеттинген. Дипломнары болгаш 170 муң рубль түнүг шаңна акшаны оларның кижилери бүүрүткө тывыскан.

Тываның Баштыңына парлалга албан

Улуг назылыглар хүнүнде

МАГА ХАНДЫР ДЫШТАНГАННАР

Екатерина биле Борис Намчылар.

Сентябрь 30-нүн хунүнде Кызыл хоорайның оң талакы эриинде «Енисей» Культура бажыңыга бүгү делегейде улуг назылыглар хүнүнге тураскааткан байырлыг хемчеглер болган. Аңаа күш-ажылдың хоочуннары база хоорайның инвалидтер болгаш улуг назылыглар бажыңындан аалчылар уурук-сууруктап чыгып кээп турган.

«Енисей» Культура бажыңының ажилдакчылары аалчыла-

рын эвилең-ээлдек уткуп алгаш, дөрже чалап, оларны олуттарына олуртупкан соонда, Культура бажыңының аныяк ажилдакчылары чыылган хоочуннарга чылыг сөстөр-биле байыр чедирип, узун назынны оларга йөрээген соонда, аныяк ыраажы Азият Салчак аян тудуп, орус улустун ырыларын бараалгаткан.

Айхаан Саая «Кара аъттыг уруг» деп ырыны, Раиса Михайлова биле Азият Салчак «Мээң чаңгым» деп ырыны хоочуннарга бараалгадып бээр, олар аажок

өөрүп, диңмиттиг адыш часкаашкыны-биле үдээн.

Хоочуннар ара-аразында хөөрежи, аштанып-кемненип олар аразында, Татьяна Күжүгет оларга хөгжүмнүг байыр чедирип, «Хүлүмзүрүг» деп ырызын бараалгадып берген.

Байырлалга «Амырактың чечээ» бөлүктүн удуртукчузу Екатерина Михайловна Намчыл база ук бөлүктүн кезүгүннери онза аалчылар болган. Екатерина Михайловна өөнүң ээзи Борис Салчак биле «Байырлалдың вальзы», «Соңгаларым» болгаш «Хоочуннар вальзы» деп ыры-

ларны эш-өөрүнге бараалгадып бергенер. «Амырактың чечээ» бөлүктүн репертуарында 1950-1960 чылдарның ырылары колдал турар. Амгы үеде оларның чогаадыкчы бөлүүнде ниитизи-биле он хире кижи бар. Бо байырлыг чыышка оларның чүгле дөртү келген болду.

Хоочуннар аяк шайны аартавышаан, чалыы үезинде ырлажып чораан ырыларын бир дем-биле ырлажып, чамдыктары боттарының бижээн шүлүктөрүн эш-өөрүнге номчуп берип, аныяк-чалыы чораан эргим үезин шаанга кирип сактып,

сеткил хандыр хөөрежи, маңа хандыр дыштанып алганнар. Байырлал адакталып турда, культура өргээзиниң ажилдакчылары улуг назылыгларга, хоочуннарга аалдап келгени дээш, өөрүп четтиргенин илередип, кижилери бүүрүзүнге быжыг кадыкшылды болгаш узун назылаарын катап-катап күзөвишаан, оларны чылыг сөстөр-биле үдээннер.

Улуг назынны — назын күлүп дижир болгай. Кырган-ава, кырган-ачаларывыска, хоочуннарга болгаш бүгү-ле улуг назылыгларга оларның күскү үези узун, үргүлчүлелдиг болурун күзөп каалыңар!

Эрес КОП.

Авторнуң тырттырган чуруктары.

Шайпага үези.

Эргеңер билир силер бе?

КЫМ-ДАА КОГАРАВАС УЖУРЛУГ

Бараан, ачы-дуза чедирилгези, аш-чем продуктулары, чиг эт, энергия болгаш өске-даа чуртта бар курлавырларның хереклекчилери – чон болганда, эрге-чагырга органны ооң шынарынче чогуур кичээлге салыр ужурлуг. Бо талазы-биле «Хереклекчилерниң эргелерин камгалаар дугайында» тускай Хоойлу барын билир бис. Бо хүннерде РФ-тиң Күрүне Дума-2015-2016 чылдың дургузунда өлүк кылган бараанның шынарын куду шынарлыг өттүндүр даан-шуба тоннарның (контрафакт) санын сорулгалыг өлүк кезинден даан-шуба тоннарның дугайында дугуржулганын түңнели болганын барымдаалааш, ооң уздыр дугайында шийтпир-түтүп алган. Ол ышкаш интернет дамчыштыр садып база рекламалар турар барааннарга хамаарыштыр хереклекчилерниң эргелерин камгалаар дугайында» Хоойлуга эдилгелерни бирги чыгында хүлээп алган.

Россияже кири сөөртүп база чурттурар барааннарның, ачы-дуза чедирилгезиниң шынарын чогуур кичээлге тургузары, чоннуң херектелиниң хандылары эрге-чагырганың хүлээлгези болур. Президент-биле дамчыдылга үезинде чон бо талазы-биле эвэс хомудалдарны кириген. Ачы алыкчының херектелдериниң хандырылгасы болгаш ооң эргеле-чилгалаар дугайында айтырыгны эрге-чагырганың аңгы-аңгы

деңнелинде турар удуртукчулардан хамааржыр. Хереклекчи, садып-саарып турар кижилер болгаш бараан бүдүрүкчүзү дең эргелиг, кайызының даа эрге-ажыы когаравас кылдыр ажылды чорудар ужурлуг.

Хереклекчилерниң эрге-ажыын камгалаар ажал чача деңгелче үнген: Владимир Путинниң айтылышы-биле 2030 чылга чедир күштүг болур хереклекчилерниң эргелерин камгалаар РФ-тиң Күрүне политиказының угланышкынын ажалдап кылган документини хүлээп алыр.

КЕРЭЗДЕ АЙЫТПААН...

Чаа туттунган бажыңның бирги каадында чаңгыс өрзэл квартираның ээзи соңгазынче көрүпкеш, кайгай берген: таптыг-ла ооң соңгазын дуй метр безин четпес чоогунда демир шкаф (ГРПШ) турган. Бажыңның ээзи бодунуң акшазын салып тургаш, алган чаңгыс өрзелиниң соңгазындан чылдың кайы-даа үезинде чүгле кара демир шкаф барааны көөр болганынга чөпшээрешпейн, тудуг кылган фирмандан өске квартирага солуп бээрин суд дамчыштыр негезин. Каа бажыңның газ хандырылганын өйлээр херексел кадагалаан демир шкафы тургузарына чүгле ол соңга дужу тааржырын, керээзугаар өске квартирага солуп бээрин хүлээнгеш, ол азаашкынын күөсеткенин тудуг организациязының төлээзи илеткеп чугаалаарга, район суду ооң-биле чөпшээрешкен. Хоорай судунга хомудал кирирге, акша үлүү кириштирген тудуглар дугайында хоойлуда тудуг организациязы инженер ажылдарында көрдүнген херекселдерниң каа тургузарын боду би-

лир болгаш садып алыкчыдан чөпшээрел айттырбас деп харылаан. РФ-тиң Дээди Суду бо талазы-биле чаргыны үзүп, тодаргай харыны берген.

Бирээде, хереклекчилерниң эргелерин камгалаан хоойлуда садып алыкчыга кылып бээр деп хүлээнип алган бажың дугайында шын болгаш долу медээни бээрин айткан (10 чүүл). Ийде, акша үлүү кириштирип тургаш кылган тудуглар дугайында хоойлуда (19 чүүл) чуртталга шөлүнүң дугайында медээден аңгыда, төлөвилелде бар бажыңның улус чурттаваз кезээниң дугайында медээни бээр ужурлуг. Түңнелинде, керээз чарып тургаш, хереклекчиге ооң чурттаар квартиразы каа турарындан аңгыда, бажыңның турар черин, ооң чоогун, бажыңның ниити ажылгалга турар электри хандырылганын, санитар-техниктиг херекселдер дугайында база дыңнадыр ужурлуг. Ынчангаш Дээди Судтуң тайылбыры-биле алырга, керээз чарып тургаш, бажыңның төлөвилелин көргүзүп турда, хереклекчиге ооң алган квартиразының соңгазын демир шкаф дуглап алган турар деп дыңнадыг азы таныштырылга кылбаан болганда, хереклекчинин эрге-ажыын хажыдып, чаа тудуг дугайында долу медээ бербээр дээрзин айткан.

Мындыг таварылгада, хоойлудан көөрге, ГРПШ деп херексел квартира ээзинин кадыкшылынга хара чедирбес, ынчалза-даа, хамааты кижилер бодунуң эргелерин долузу-биле ажылгап, судташкан шүүделдин эгидер, чурттап турар квартиразының соңгазын дуй салган демир шкаф аңаа эпчок байдалды тургузуп турар дээш, моральдыг когаралын төлөдип ап болур деп, Дээди Суд доктааткан.

Галина МАСПЫК-ООЛ.
«Российская газета» солундан очулдурган.

Эмчинин сүмези

ЧҮРЕК-ДАМЫР ААРЫГЛАРЫ

Амгы үеде ханының базышкыны бедики улустарның саны көвүдээр. Чылдың-на делегейде 15 миллион кижилер аарып, а 7 миллион кижилер оон чок болуп турар.

Россияны Европа чурттары-биле деңнеп көөрге, чүрек-дамыр аарыгларындан өлүп хорап турар улустун саны каш катап хөй. Чүрек-дамыр аарыгларын тывылдырып турар чылдаганын аарыгдан аңгыда, бедики хан базышкыны кирип турар.

Россияда болгаш Тывада 35-40 харлыг эр, 40-50 хар аразында херээжен улуска гипертония (хан базышкыны улгадыр аарыг) деп диагносту салып турар. Бир эвес бедики хан базышкынындан аарып чоруур семис кижилер артык деңгизинден адырып ап, арыптар болза, аарыг чиде берип болур. Сөөлгү үеде семирп турар аныктарның саны көвүдээр. Ынчап кээр аарыг база чылдан чылче «аныксып» орат.

Хан базышкыны деп чогуу чүл деп айттырга республиканың аарыгларга удур кадыкшылга төвүнүң чүрек эмчизи Чинчи Норбаа: «Дыка хөй улус ханының базышкыны бедики-даа болза, ону билбейн чоруурлар. Чүге дизе аарыг үр үе дургузунда кандыг-даа даштыкы им-демдектер чокка билдиртпейн чоруур. Хоочураан бедики хан базышкыны чүрек, бүүрек, инсульт, чигир аарыгларын тывылдырат.

Гипертонияны баш бурунгаар болдурбас деп бодаар болза, доктаамал хан базышкынын хынап, баштайгы даштыкы им-демдектери илереп келзе (баш аартап, аарып, арын изип турар ышкаш апар, ылаңгыя сагыш-сеткил дойлуушкунунуң соонда). Бо таварылгада участок эмчининге барыңар. Хан базышкыны 160 ажа берзе, бичии-даа үе эрттирбейн эмчиге чедери чугула.

Кадык-чаагай амыдыралды сагып, аш-чемге хөй душтуг чем аймаан ажылавайн, олутпай болбайн, шимченип, арага-дары, таакпыже сундулаваз болза, аарыгдан чайлап болур. Бир эвес силерге хан базышкыны улгаткан деп диагносту кылган болза, эмчинин бижип берген эмнерин доктаамал ижинер.

Гипертониялыг улустун частыры – эмчинин бижип берген эмнерин ижи турда, хан базышкыны чавызап бада бээр-ле, эмнээшкенин соксап каар. Ол дээрке кончуг улуг частырыг-дыр деп эмчилер чугаалап турар. Чүге дизе хан базышкынының эмнерин ишпейн баарга, дөмей-ле катап көдүрүп келир. А ол дээрке инфаркт болгаш инсульттун тыптып болур айылы-дыр.

Чүрек эмчизи Чинчи Норбаа хан базышкынын шын хынаарына дузалыг сүмелерни берип турар:

Бирээде, тускай аппарат садарының мурнунда өжүн шыңганының (бицепс) долгандырын хемчээр алыр. Аппараттың манжетинин хемчээрли силерге тааржыр болур ужурлуг.

Ийде, оожургап алыр. Кофеин кирип турар, шай, кофе дээр чижектиг суксуннар ишпес, 30 минута иштинде күш-культура шимчээрлинерин кылар.

Үште, шын олуруп алыр. Ооргазын сандайның артында чөлөңгилеңге чыгып олурар. Аппарат чүрек дужунга турар ужурлуг. Холдарны стол кырынга сула салгаш, хан базышкынын хемчээр тура, чугааланып, чемненип, телевизор көрүп болбас. Манжеттин адакы талазы шенектен 2 сантиметр бедики турар.

Дөрте, хан базышкынын 2-3 удаа хемчээр, оон оларның ортаагы хемчээрли алыр.

Беште, хан базышкынын чаңгыс үеде хемчээр. Чүге дизе хан базышкыны хүнде каш-даа катап өскөрлүр. Ынчангаш ону хүнүң-не чаңгыс ол-ла үеде хемчээр күзенчиг. Аргалыг болза эртенги болгаш кезээки үеде хемчээрли сүмелээр-дир бис.

Алдыда, хан базышкынын хемчээрли соонда, шупту көргүзүлгелерини демдегледип бижип ап турар.

Уран ОНДАР,
Республиканың аарыгларга удур
Кадыкшылга төвүнүн эмчизи.

Хоорай хүрээлени

СТУДЕНТИЛЕРНИНГ ДУЗАЗЫ

Архитектура талазы-биле дээди өөредилгелериниң болгаш техникумнарның студентилери чурт-төлөвилелдерге хамаарыштыр бажың чанын болгаш ийитинин девискээрлерин чаагайжыдар талазы-биле хан-төлөвилелдерин ажалдап кылып турар. Ол дугайында сентябрь 28-те болган «Ажык хоорай» хемчегге Россияның Тудуг яамызының Хоорай хүрээлениниң талазы-биле департаментинин директору Оксана Демченко дыңнаткан.

Чугаазы-биле алырга, «Чуртталга-коммунал ажыл-иш» болгаш хоорай хүрээлени» деп төлөвилел дээр анык эдилгелерге чурттуң чаартылгасына киржир дээштиг арга турар. Студентилер келир үеде ажыктыг портфолиоун тургузуп тура, билиг-мергежилдин ажылгап, төлөвилелдерни тургузганын холу-биле хоорайны өскертп болур деп ол элээр. Бо чылдан эгелеп «ЧКА болгаш хоорай хүрээлени» а уланышкынын кызыгаарында Рязань, Владимир, Пенза областтарында, Алтай крайда студентилерниң ажалдап турар төлөвилелдерни боттандырат. Анык архитекторлар эрт эзугаар эвес, а солун, чогаадыкчы архитектурлуг арга-

хевирлерни ажылгап, ол субъектилерде бажың чанының болгаш хөй-ниитинин чаагайжыттырган девискээрлерин тургузуп турар.

Тудуг яамызы ол адырга эң-не тергип, шыырак кадрларны хаара тудар сорулганы салган дээрзин Оксана Демченко сагындырган. 2015 чылда бакалавр болгаш магистратура уланышкынын аайы-биле «Чуртталга ажыл-агый» болгаш коммунал инфраструктура» деп мергежилди тургускан. Бо хүнде ЧКА болгаш хоорай ажыл-агыйның шугуму-биле 47 мергежилге хамаарыштыр белеткел ажылдарын бадылаан. Ол уланышкынын аайы-биле специалистерни чурттуң найысылалындан аңгыда, шупту регионнарның өөредилге черлеринде, ооң иштинде Донда Ростов, Саратов, Пенза, Ижевск хоорайларда, Кемерово болгаш Калуга областтарында техниктиг дээди өөредилге черлеринде белеткел турар.

Тываның ортумаа болгаш дээди профессионал өөредилгезин «Таарымчалыг хоорай хүрээленин тургузары» деп төлөвилелдин күүселдезинче угландырган. Аныктар сесерлинин ландшафт дизайн-төлөвилелин Тываның күрүне университетинин студентилери ажалдап кылып турар. Аңгы-аңгы өөредилге черлеринин студентилери сесерликти аштап-арыглаарына, чаа-чаа ыяштар олуртурунга киришкенер. Көдээ ажыл-агый техникумунуң «Ландшафт-парк ажыл-агый» салбырының сургуулдары Кызылдың бир өреге девискээринин дизайн-төлөвилелин ажалдап кылгаш, ооң күүселдезин контрольга алган. Тудуг техникумунуң сургуулдары бажыңнар мурнунга тургузар 60 сандайны кылып белеткээр.

Ыыл чок чоруктуң айы

АЙЫЫЛ ЧОК ЧОРУКТУН КИЧЭЭЛДЕРИ

Чаңчыл болуп, чаа өөредилге чылының бирги айын-чурттарның айыыл чок чоруктуң айы» деп хемчегге чурттурар Россияның Онза байдалдар яамызының Тыва республикада кол эргелелиниң ажалдакчылары, өрт чорукчулары болгаш камгалакчылар республиканың школаларының шуптузунга айыыл чок чоруктуң кичээлдерин эрттирип турар.

Ажык хемчеглерин бирээзин чоокта чаа Чаа-Хөл дугайындагы школаларга «Бичии өрт өжүрүкчүзү» деп аргалаан болган. Кичээл үезинде өртке удур айыыл чоруктуң дүрүмнерин уругларга сагындырындан аңгыда, өрт чорукчуларының кислородтуг маскасын канчаар кедер-түтүп турарына сонуургадып көргүскен. ОБЯ уланышкынын аарыглар кичээлдерин көргүзүлгү кичээлдерни база тургузган. Россияның Онза байдалдар яамызының Тывада камгалаар бөлүүнү камгалакчылары арга-арыг иштинге кичээлдерни ажалдап кылгаш, ооң күүселдезин контрольга алган.

Чаңчыл болуп, чаа өөредилге чылының бирги айын-чурттарның айыыл чок чоруктуң айы» деп хемчегге чурттурар Россияның Онза байдалдар яамызының Тыва республикада кол эргелелиниң ажалдакчылары, өрт чорукчулары болгаш камгалакчылар республиканың школаларының шуптузунга айыыл чок чоруктуң кичээлдерин эрттирип турар.

дүрүмнерин өөреникчилерге сагындыраты – кичээлдерин кол сорулгалы» – деп, Россияның ОБЯ-зының Тыва Республикада кол эргелелиниң Хамааты камгалакчылар эргелеп-башкарылга бөлүүнүн начальниги Андрей Мардасов чугаалаан.

Луиза НАМЧЫЛ,
ОБЯ-ның Тыва Республикада
кол эргелелиниң парлалга албаны.

«ШЫННЫН» почтазындан

Тыванын Чогаалчылар эвилелиниң 75 чыл оюнга

ДЕТКИП ТУР МЕН

Тыванын улустун чогаалчызы Николай Кууларның өндүр улуг чогаалчыыс С.А. Сарыг-оолдун дугайында «Шын» солунга бижээн чүүлүн номчааш, бодум хуумда чүүлдүгүнүп, деткип олур мен.

Николай Шагдыр-ооловичиниң чогаалдары чонга чоок, ханы уткалыг. Ол боду эвилең-ээлдек, улугларны хүндүлээр, бичиилерни чаптаар, бөдүүн, дыка эки кижиги.

С.А. Сарыг-оолдун чогаалдарын, шүлүктөрүн эге класстарга доктаадып, чугаалап турдум. Амгы-даа үеде ыры болу берген шүлүктөрүн, «Бай-ла-

хемчиим», «Ырлаал чүрээм» деп ырларын ырлап чоруур мен.

«Алдын-кыс», «Саны-Мөгө» деп шүлүглелдери ам-даа уттундурбаан. Чогаалчы бистиң Ийи-Тал, Барык кыргыстарының күдээзи, хүндүлүг честези. Баштайгы өөнүн ишти Севил Кыргыска тураскаадып, ол «Сарыымга» деп шүлүктү бижээн.

С.А. Сарыг-оолдун дугайында чогаалчы К.Э.К. Кудажы база хөйүнү бижээн. Степан Агбаанович чоннун хүндүлүг ынак чогаалчызы. «Эндүн-мейге» деп шүлүүнүн мээң сагыжымга арткан бир одуруун маңаа бижип көрейин.

Чаш-оол уруу Долчун-оолдун
Чараш хоюг эткир үнү
Этте сөөкте сиңип калган
Эгириде уттундурбас.

Бо шүлүглелдин маадыры Улуг-Хемниң Эйлиг-Хем чурттуг Аңчы Чаш-оол деп ашактың уруу Долчун-оол деп ыраажы угбай чораан, ол дыка чараш кижиги. Эндүнмей дээрге Долчун-оол деп атты ойзу адааны ол.

Долчун-оол профэвилел обкомунун даргазы чораан Тамара Чаш-ооловна Норбу деп дарганың кады төрээни-дир. Олар шупту дыка чараш угбашкылар чораан.

Роза КЕНДЕН,
хоочун эмчи, ТР-ниң алдарлыг
ажылдакчызы.
Кызыл кожуун, Каа-Хем суур.

Чоннун дилээ

«ЧАҢГЫС ДЕМНИ
РОССИЙЖИЛЕР»
КАЙДА СИЛЕР?

Бистер, Чөөн-Хемчик кожууну ве-Хая сумузунун Ленин кудумчу чурттакчылары, 44 өреге база салбырының бажыңы бир ай ч электри чок, караңгы черде ч тур бис.

Шагдагының-на трансформаторун келген, эргижирзэн. Ону септеп, турар электромонтер бар звес. Ч бажыңнарның сайгылгааннары ак чай гаш, өрттенип каар, а бир кезек бажың сайгылгааннары чыртак кызыл апарган туруп, өже бээр.

Күштүг хат хадып келирге, бистиң чувуста чагы баштарында херген эг дамчыдар дузактар чүгле дазыраар, эрттир куду халагар болгаш, хатка чай бот-боттарында дегиш, дазырткайнып, рааштары чаштап, эрткен-дүшкен улуг-улуска улуг айыылды тургузуп турар дүжер четкен, адаа ирээш, чүгле эг дузактарында ызыртыган чагылар эг. Бажың кырынче чагы кээп ушса, айыыл болгай, көрүп алгаш олурар звес, оон демнежи, боттарывыстың күжүвүс чагыны тургузуп, чаткыштааш, электр чыдар дузактарны кожуп-ла алыр-ды. Ынчап кээрге кожуунун электрители о чоннун айыыл чок чоруун хандырып, эг четкизиниң шын-меге коштунганын хына алыры чугула-дыр.

Чаа өөредилге чылы эгелей берди, эг чырыын кожуун деңгелинге чедир чугаа турар деп билип турар бис. Чамдык чурттар кожазы кудумчулардан коштунуп эг болдур ийин. Кожа кудумчунун чүбүг аар на-дыр. Ол кудумчунун трансформатору бээрге, дораан кылыр, үр-ле дизе бир н болур. Ынчап кээрге бистиң кудумчунун такчылары ийиги сорттуң болганывыс о Элдпейлиг чүве-ле, чаңгыс суурга чу тургаш, ынчаар ылгажы бээрге. Хунун, таны ам чеже манаар, чадашкы, «контсип» эгелээнивис бо.

Хүндүлүг депутатывыс Мерген Дадар ович, «Чаңгыс демниг россияжилер», кайдалер? Бистиң мурнувуста туруп келген четеривисти чайладырынга дуза кадарың дилеп тур бис. Каяа, кымга барзывысса: арга-сүмөңерни манап артывыс.

Теве-Хая суурнун Ленин кудумчу чурттакчылары: И.Д. Ондар, В.В. Он М.Х. Монгуш, С.Д. Ондар, А.О. Куулар, Сарыглар, Р.Г. Ондар, А.-Х.Д.-Б. Хова А.-Х.С. Ондар, Н.В. Куулар, С.Ч. Он Л.Ч. Ховалыг, В.Ч. Он

Агиткварталдарның ажил-ужи

ТУҢНЕЛДЕРНИ ҮНДҮРГЕН

Бай-Тайга кожуунга бо чылын агиткварталдарның тургустунганындан бээр 50 чыл ою бооп турар.

Суму бүрүзүнде агиткварталдар чарлаттыган көрүлделерге киришкен. Түңнелдерин кожуунун төпчүткен библиотека салбырынга үндүрген. Аңаа чылдың дөрт үелеринде кылып чоруткан ажилдарын видео слайдыга болгаш фото альбомнарын тайылбырлап тургаш көргүскөн.

Бир дугаар черни Шуй сумузунун 6 дугаар «Челээш» агиткварталы 2600 баллды ойноп алгаш, төлөптүг болган (даргазы Аржаана Анатольевна). Аңгы-аңгы чылдарда ажилдап чораан агитквартал удуртукчуларының, кежигүннериниң чуруктарын, кылып чораан ажилдарын база көргүскөн. Бо агиткварталда 224 чурттакчы бар. Аразында шупту эл-айыралдыг. Оларның онзагай, солун чүүлү — агиткварталдың кыстарының аразында «Дангына-2017» мөөрейни бир бажыңның хериминиң иштинге дыка солун эрттиргенер. Суму болгаш кожуун чергелиг «Делегей чоннарының танчылары» деп мөөрейге «Сарбашкыннар» командазы бир дугаар черни алган. Аныяктарның командазы республикага хол бөмбүүнге база тирилзэн. Сүттен, ногаа аймаандан, консервалар, тушенка кылырының дугайында мастер-класстарны база эрттирген. Команда бүдүн Шуй сумузунун следунга «Эң эки одаг» дээш шаңнаткан. Эрткен чылын улуг хар чааптарга, өреге бүрүзү хериминиң

ишти-даштынга хар-биле чараш тоол ораны, янзы-бүрү амытаннар дүзүлерин каастап кылган. Бо сумуда 9 агитквартал эки ажилдаан.

Ийи дугаар черни Кызыл-Даг сумузундан «Найырал» агиткварталы алган (даргазы Сайдаш Сергеевна). Сумуда 7 квартал бар. «Найырал» агиткварталында 16 өреге бар, 69 чурттакчы, олар шупту мал-маганың картофель, ногааны, тарааны тарып ажаап турары магаданчыг. Аразында ажил чок өг-бүлелер бар-даа болза, Кызыл-Дагның көк-кадын чыггаш, чонга садып, мал-маганының сүдүн, хойтпаан, тыва арагазын база өске-даа аш-чегин болбаазыраткаш, боттарынга орулганы кирип ап турарлар. Кварталда «Хозяюшка» деп клуб ажыттыган. Чеңи-чоктар, болуктар даараарынга болгаш крючок-биле аргыттынарынга мөөрейни чокта чаа эрттирген. Сумуга «Точь в точь» деп конкурска база республикага бут-бөмбүүнүн маргылдаазынга уруглар аразында бирги черлерни алган. Бо кварталдың чурттакчылары шупту демнежи алгаш, эзиртир суксон садып турган бажыңны илереткеш, моон соңгаар арага садып-саарбас кылдыр соксадып алганнар.

Көрүлдөгө үш дугаар черни Хемчик сумузунун «Аныяктар» агиткварталы бүзүрелдиг-биле чаалап алган (даргазы Анай-Хаак Салчак). Сумунун хоочун чурттакчызы Клавдия Санчатова агиткварталдар даргаларынга арга-сүмезин каткан. Оон бажыңыга кварталдар төвүн ажиткан, аңаа хуралдарны, ужуражыл-

галарны эрттирип турар. 7 агитквартал шупту демниг, кожуун чергелиг кыс чон аразында сумо болгаш канат тыртарынга каш дахпыр тирилзэн. Аът дагазы согарынга мастер-классы база эрттирген.

Бо сумуда эзиртир суксон аймаа сатпайн турар. Кожуунун агиткварталдары мөөрейге шупту идепкейлиг киришкен. «Аныяк өг-бүлөгө — кыштаг» деп төлөвилелдин киржикчилеринге, улуг назылыг хоочуннарга, чааскаан чурттап чоруур кижилерге шеф ажылын организаастаан. Олар шупту ниитилел-политиктиг «Шын» солуннун доктаамал номчукуллары.

Бо-ла бүгү Шуй сумузунун херээженер чөвүлелиниң даргазы Чимисмаа Кончук, Кызыл-Даг сумузунун Роза Быш-как, Хемчик сумузунун Марина Салчак болгаш агиткварталдарның депутаттары демниг, шудургу ажилдаанының түңнели-дир.

Шаңналдарны болгаш агиткварталдар даргаларынга шынзылгаларны Россияның Иелер хүнүн таварыштыр байырлыг байдалга тыпсыр. Кожуунда херээженер чөвүлелиниң даргазы Сайлык Уртунай, хөй-ниитичилер чөвүлелиниң удуртукчузу Валентина Аракчаа, аныяктар даргазы Шончалай Хертек, библиотекарь Шончалай Сотпа, кожуун солунунун редактору Шеңне Кужаан агиткварталдар даргаларынга байыр чедирип, арга-сүмелерни берип, оон-даа чедишкенин ажилдаарын йөрээген. Республика чергелиг мөөрейге бай-тайгажылар шаңналдыг черлерже кирер дээрзинге идегел улуг.

Шеңне КУЖААН,
Тээли суур.

Хууда бодал

БАГЫН ЧУГААЛААРГА, БАЧЫДЫ АРЛЫР

Политикадан аңгыда солуннарга чырыттынмай чыдып каап турар амыдыралдың өске-даа темалары бар. Чуртталганың аңгы-аңгы талаларын ажит-чажыт чокка бижип, четпестерни сайгаржып турар болзувусса база артык звес.

Чокта чаа оглум-биле бичии уруглар эмчизинге чыткан бис. Үнеринге чедир чаңгыс хонук артып калганда, бистиң палатага улгады берген угбайны өпөязы-биле чыттырып каан. Өпөяз-даа аажок аакталып ылгаан, ол угбай бар шаа-биле оозун оожургаткан. Кежээ арай боорда удудуп алгаш, шаг чок чанынга чыдыпты. Эмниң дээзи хевирлиг, өпөяз дүне оожум удуп хонду. Канчангаш-ла оттуп келиримге, чанымда угбай удувайн чыдар байдалдыг. иштимде кээргеп, чүнүң-биле дузалажырын аайын тппадым.

Эртен оттуп келгеш, оглумну чегерип кааш, демги угбайны удуп алзын дээш, өпөязын ап алдым. Дүне ханының базышкыны улгаткаш, арай баксырап хондум, деп угбай чугаалай-дыр. Өпөязын ап турумда, хөөкүй элзэн удуп алды.

Сөөлүнде билип алганым, Улан-Удэе өөренип турар уруунун өпөязы болган. Уруун өөренип алзын дээш, хөөкүй ие бодунуң кадыын безин бодавайн, дыка-ла кызып өпөяз азырап турар, кээргенчиг-ле чорду. Улгады берген кижиге өпөяз азыраары дыка берге, ону бодум эки билир

мен. Ол иеден аныяк-даа болзумза, оглум бир харлыг турда көдүрүп кылаштаарымга, оорган бел кежи шут шыдашпайн шылап аарыыр турду. Холга өскөн уругларның өзүлдези эки болур дээрге, оорган аарырын-даа тоовайн, көдүрүп кылаштап турдум. Чанымга чыткан ол угбайның хары 60 ажа берген хире болчук, та канчап шыдажып турар кижиги.

Бо таварылганы сактып бижип олурар чылдагааным болза, аныяк-өскөннер номчунун дээш. Бо чижек аныяк студент уругнун харысалга чогуң көргүзүп турар. Бистер дээрге 21 векте чурттап турар сайзыраңгай ниитилелдин хамаатылары-дыр бис. Улуг эртем чедип алыр дээн кижиге чүге ындыг харысалга чок болур чүве ирги? Кайы-даа өөредилге черинде, Тывада-даа, сонгаар-даа, чүгле тыва студент уруглар иштиг өөренип турар, а иштиг орус азы өске омактыг уруглар-даа көзүлбес боор чүве-дир.

Россиядан барган эмигрант херээжен кижиниң постузн интернеттен номчаан мен. Америкага ажилче кирип турда, бистиң чурттуң дипломун хүлээп албаан. Эртемин бадыткап өөренип ужурга таварышкан. Өг-бүлезиниң дугайында анкета долдуруп тургаш, уруунун адын, оон төрүттүнген чылын немей бижип каан. Ийи неделя болганда ажилга хүлээп албаан деп хары алган. Сүржүп-сүржүп кээрге, чылдагааны мындыг болган: бир

дугаарында, өөренип турган чылдары уруунун төрүттүнген чылы-биле холбажып турарын эскерип каан. Ындыг болганда уруг азыраар дээш шынарлыг эртем-билиг чедип алган бе деп чигинчиг айтырыг тургустунуп келген; ийи дугаарында, бир звес өөренип тургаш, иштелген болза, ол кижиниң харысалга чогуң көргүзүп турар. Ындыг кижини улуг компаниялар ажилга хүлээп албас, ол кижиге күрүне ажылынче-даа кирип шыдавас. Албан ёзунуң документиленде ындыг негелде көрдүмзэн, ындыг-даа болза ажил берикчилериниң ажилга хүлээп алырындан ойталаар бир чылдагааны ол болуп турар.

Кижиге канчаар-даа бодаарга, өөредилге үезинде иштелир деп чүве дыка берге байдалдарны тургузуп турар. Бичии кижиге канчап тур ирги дээш ынаар сагысыраар, бодаар. Дузалажыптар ада-иези бар-даа болза, өпөяз азыраары оюнчук звес болгай. Бичии кижиге авазындан чарылгаш, ий-леп болур. Авазындан чарылган чаш кижиге күштүг психологтуг когаралга таваржыр. Чаа төрүттүнген кижиге авазындан чаңгыс-даа хонук чарлыры берге, ол кижиниң өзүлдезинге канчаар-даа аажок багай салдарлыг болур. Бир звес бичии кижини боттары азыраавас, ада-иезинге азыра-дыр болза, божоан херээ чүү чүве ирги? Чүге багай ада-иезин бодавазыл? Улгады берген улуска бичии уруг азыраары дыка берге. Чамдык ада-иелерниң пенсиялаар назы-хары четпээн боор, ажил-агылыг болгаш өскээртен уруг азыраар кижилер дилээр.

Кижиге бүрүзүн дыңнаарга: ажырбас, бичии кижиге канчап-даа өзүп кээр деп турар.

Чүге бичии кижиге «канчап-даа тургаш» ужуруг чүвөл? Бичии кижиге ада-иези ынакшылы арыг агаар-биле демей ке Чаш кижини угаан-сарылы, мага-боду дык-шырак кылдыр өстүрери дээрге бир дугаарында, чаш уругнун бодунун лир үези, силерниң боттарыңарның ке үенер, амыдырал-чуртталганың алыс үзү, түңнели ышкажыл. Кадык, сайзырап ажы-төл — Тываның келир үези!

Түңнелинде аныяктарга база ка чагып чугаалаксап каап олурар чүве студент кижиге дээрге шынарлыг эртем дил алыксап чоруур, бурунгаар соруптап кижиге ышкажыл. А эртем-билиг чедип турар кижиниң культуразы бидик бол ужуруг. Эр-херээжен чорук дээрге кини культуразынга хамааржыр, амгы үе канчаар-даа камгаланыр херекселд бар ышкажыл, интернетче киргеш, көрү билип алгыр. Ылаңгыс баштайгы ынакшы кижиден-даа айтырбас, оон чайлап да-да, хенертен келир. Аныяк назыны кижиге таныжып, ынакшып, ойнап-хөтөп дээш, частырылганы-даа кылып чоруу ынчалза-даа чаш кижиниң салым-хуу биле мынчаар ойнай бээрге, эң-не бага Четтикпээн звес, баштай өөредилген доозуп алгаш, ажилдай бериңер. Бага балгаттан садып алыңар, оон ажы-кай баарыл. Студент кижиге эртем чыда албайн чыткаш, куруг черге чаш ажы-хилинчтээн ажы чок. Чоок улугуңа амыр-дыш бербейн баар берге-ле болу Мону номчааш, аныяктар боданыр деп идегедим.

Оюмаа ДОНГА,
Кызыл кожуун.

Эртемденге сөс

КҮЖҮГЕТ
СЕРЕННИН
КУДАРАНЧЫГ
САЛЫМЫ

Эпосу. Эгези № 114 «Шында».

Ол үеден эгелээш (1933-1938 чч.)
Танчайның чедир С.Чурмет-Дажы
Тываның эң улуг дужаал-
даргазы турган. Ынчалзажок Москва
жарылыш кызыдып турган. Тока
Танчаар аайын тыппайн, Чурмет-
Дажы биле «найыралдажырын», харын-
төрелдежирин оралдажып, ооң
Танчаар чаа божаан кызының адын
Валентин биле дөмейлештирер
Танчаар биле Валентина деп адаарын
Танчаар демгилери боттарының ак-
тапташтыр Баландина деп адап

Танчаар онза пленумнун шиитпирин-
терекке албайн, коминтерн даргазы
Танчаар кыжанындан корткаш,
Танчаар казакты сы мунуп, чагыраарын
Танчаар турган. Чурмет-Дажы бол-
гон өөрү ону-даа тоовайн, 1936
Танчаар Намның улуг чыжыныга Тока-
Танчаардан халаар дижит тур-
ган. Ол чугаа Москвага чеде бээрге,
Танчаар хайгааракчыларының хөй
Танчаар эрешкен. Чүгле чаңгыс В.А.
Танчаар аңаа удурланып, чугааның
Танчаариниң даңзын ССРЭ-
Танчаариниң херектер яамызынча база
Танчаар бодунче чорудупкан. Ооң соон-
Танчаар Тыва Чазакты лама удуртуп
Танчаар дугайын Сталинның бодунче
Танчаар. Ол ламаларны көөр хөңү чок
Танчаар төөгүдөн эки билдингир.

Танчаар Тыва Чазакты удуртуп турар
Танчаар болгаш ооң эш-өөрүн узуткаар
Танчаар айтышкынны 1938 чылдың
Танчаар бодунуң кол шаажылакчызы
Танчаар иштиги херектер яамызының
Танчаар Ежовка дааскан. Ол бодунуң
Танчаарлакчызы М.П. Ороновскийге
Танчаарган. Сөөлгүзү 1938 чылдың
Танчаар Тываның иштиги херектер
Танчаар сайыды О.Полатты кыйгырт-
Танчаар Тываның Чазаның удуртулганын
Танчаар дугайында айтышкынны бер-
Танчаар дугайында «Тываның төөгүзү»
Танчаар тодаргай бижээн. Сонуургаар
Танчаар номчуп болур (История Тувы.
Стр. 198-207. Автор М.Байыр-оол).
Танчаар каттап Күжүгет Серенге эглип
Танчаар. 1936-1937 чылдарда ону
Танчаар Чурмет-Дажы сугларга хамаа-
Танчаар янзы-бүрү хоп меге ялаларга
Танчаар көрүп, кызып тургаш, АРН
Танчаарындан, Чазак кежигүнүндөн
Танчаар 1938 чылдың июль 10-да Иш-
Танчааректер яамызы Серенни тудуп
Танчаарган.

Танчаар Күжүгет Серенниң өг-бүлөзи
Танчаар чарында Каа-Хемниң эрин-
Танчаар деп чурттап турган. Ол
Танчаар ТАР-ның Иштиги херектер
Танчаар ажилдакчылары О. Манда-
Танчаар М.Тыртый-оол чиик машиналыг
Танчаар келген. Ооң дугайында Күжүгет
Танчаар Тыва АССР-ниң прокуро-
Танчаар база Тыва АССР-ниң Сайыттар
Танчаар чанында Күрүнениң айыыл
Танчаариниң даргазын билдиришкин-
Танчаар бижээн. (чылы, ай, хүнүн айыт-
Танчаардан чылдар эгези хевирлиг).

Танчаардан келген дүжүметтер аңаа
Танчаар тудускан. Ында Күжүгет
Танчаар тудуп хоругдаар болгаш өг-
Танчаарүжөп-чиндир дугайын айтыткан.
Танчаарүжээш, нам биледин, облига-
Танчаарны, ланчыны, тозовканы база
Танчаар боону (дробовик) хураап алган.
Танчаар Серен чүү болуп турарының
Танчаар билбээн. Оон олар ону маши-
Танчааропуртуп алгаш, ТАР-ның ИХЯ-
Танчаартуп эккелгеш, бажыңнап каан.
Танчаар-оол, Ечкалов суглар ону сес
Танчаартинде дүн, хүн чок байысаап,
Танчаарда Москвага Танчай-биле ужу-
Танчаарчүп чугаалажып турган силер,
Танчаардээр орус садыг төлээлекчизин
Танчаарен бе дээн чижектиг айтырыглар
Танчаар болган. Оон Ечкалов мындыг

айтырыг салган: «Москвага сөөлгү каттап
кажан чордун. Кызыл Армияның шта-
вынга баргаш, кымның-биле ужурашкан
сен?». Аңаа Күжүгет Серен мынчаар
харылаан: «Москвага сөөлгү каттап
1933 чылдың апрель-август айларында
чорааш, Кызыл Армияның штаб началь-
ниги Смирнов-биле ужурашкан мен,
садыг төлээзи Иванованы көргөн мен.
Ооң дугайын ынчан Москвага ажилдап
турган Тываның төлээзи Седип-оол Та-
нов билер».

Күжүгет Серенниң өчүүнү М.Тыртый-
оол, Ечкалов бээрерин, 1933 чылдан
тура О.Танчайның болгаш өскелериниң
даа контрреволюсчу херектериниң
дугайында өчүк бээринче албадап
турган. О.Танчайның кандыг-даа контр-
революсчу херээн билбес мен, 1933 чыл-
да ол Тываның төлээзи Седип-оол Танов-
ту эзирик чалчып, куду көрүп, Серенни
хүндүлөс мен деп миннип, бодунуң
туразының улунуң база дүжүметсиин
көргүскен деп өчээн. Оон ыңай Танчай
мактанып, Тывага хувискаалды ол кыл-
ган, Тока аңаа кандыг-даа хамаарылга
чок. Тока Тожу чурттуг улуг орус ламаның
бажыңыга өскөн. Танчайның шак ыңдыг
чугааларының дугайында Серен Ечкалов
биле Тыртый-оолга чугаалап, харын-даа
бижиб бээрге, ол боду көрүп турда-ла,
ора соп октаптар болган.

Чаа чагырааның эрээ-шаажызы эрги-
зининден шоолуг-ла ылгал чок болган.
Баштайгы хүннерде ону Ечкаловтуң
өрээлинге байысаап турган. Байы-
саалга үезинде Ечкаловтуң хол боозу
стол кырынга чыдар азы ол ону холунга
тудуп алып болган. Ооң өрээлинче ол
кере бээрге-ле, «Кончуг дүжүмет, турган
черинге тур!» дээш, куду сөглөп, дора
көрүп эгелээр. Чамдыкта олар өрээлге
кады удуй бээр, а Серен олуруп алып.
Оон демгизи хөлчөк коргар, Ечкалов от-
туп келгеш, дораан хол боозун сегирип
алып, Серенниң холунче кире бээринден
хөлчөк коргар. Ындыг-даа болза оозун-
да багай сеткил чок, кажан-на «чана
бер» дээрзин манап турган. Ындыг чүве
кайда боор.

Күжүгет Серенден өчүк оскундуруп
алып дээш дүн, хүн чок хилинчектеп,
эриидеп турганын дегере бижири со-
лун арыннары чедишпес. «Бир эвес
дүжүметтерниң аайынга кирип, оларга
тааржыр меге өчүктөр бээр болзуңза,
амы-тынныг арттар сен» — дээрге,
Серен чаш ажы-төлүн бодап, шаа-
жылакчыларының аайынга кире берген.

Баштай-ла Танчайга хамаарыштыр
меге өчүктү берип, 1933 чылдың апрель-
ден эгелээш ооң контрреволюсчу херээн-
ге киржи берген мен дээн. Ол бодунуң
билдиришкенинде мынчаар бижээн:
«Шак ынчаар Танчай, Чурмит-Дажы бол-
гаш Хемчик-оол сугларны контрреволюс-
чулар деп меге өчүктү бергеш, оларның
кол сорулгасы меңээ билдингир, ынчап
кээрге бодум база контрреволюсчу мен
деп меге өчүктөр бергеш, дириг арткан
кижи мен» (НАТИПИ. Дело 1291. Том
2. Стр. 116-124.) Чамдык кижилер эш-
өөрүн садыпкаш, дириг арткан кижидир
деп билер. К.Серен боду безин ынчаар
бижээн. Ындыг-даа болза бо бүгү ыңдыг
бөдүүн эвес. Ону эртем дылында по-
литиктиг оюн дээр. Эттеп-эриидеп, эки
азаашкыннар кылырга, шак ынчаар
меге өчүк бергеннер чаңгыс Серен эвес.
Барык шупту бодун, боттарын нүгүлдөп,
меге өчүктөр бээринге шаажылакчы-
лар албадапкан. Кижиниң тыны кончу-
г. Ындыг-даа болза чүгле ийи кижини
тынныг арттырган. Политиктиг оюнунуң
кол сорулгасы: көрүңер даан кайы хире
шынчы-дыр бис, хөлүн эрткен чоннуң
дайзыннарын балап кагдывыс, мүн-не
шала чиик үүлгедикчилерни узун хуусаа-
да шиидип, дириг салыптывыс.

Херек кырында С. Чурмит-Дажы
баштаан тос кижиди кандыг-даа кем-херек
үүлгетпээн. РСФСР-ниң Дээди Суду
1964 ч. сентябрь 3-те оларны дегере
агарткан. Күжүгет Арапай олгу Серен
актыг черге сес чыл олургаш, хосталып
келгеш, Таңды кожуунга малчыннап,
Кызыл хоорайны даргалап, орден-биле
шаңнадып, төрзүн чуртунга ак сеткилдиг
бараан болуп чоран.

М. БАЙЫР-ООЛ,
философия эртемнериниң
кандидаты.

Поэзия

ИАНА КАН

Сентябрь 30-де Бүгү-делегейниң
очулдурукчулар хүнүн демдеглээн.
Бо байырлалды 1991 чылдан бээр
Россия, Украина, Белоруссияда бол-
гаш өске-даа чурттарда демдеглөп
эрттирип турар. Дыл эртемденнери,
башкылар, чечен чогаал очулду-
рукчулары, техниктиг болгаш эртем
литература ажилдакчылары, кино
уран чүүлүнүң база референт очул-
дурукчулар ол хүнүн калбаа-биле
байырлаан.

Диана Кан — Россияның чогаалчы-
лар эвилелиниң кежигүнү, российжи ли-
тература конкурстарының каш дакпыр
лауреады, очулдурукчу, XXI вектин орус
литератураның классиги. Москваның
М.Горький аттыг литература институтунуң
чанында Литератураның Дээди курузун
(1995-97 чч.) дооскан, сураглыг орус
шүлүкчү Юрий Кузнецовтуң семинарының
дыңнакчызы. Ооң чогаалдары: «Високосная
весна» (1993 ч.), «Согдиана» (1998 ч.),
«Бактрийский горизонт» (2000 ч.), «Между-
речье» (2007 ч.) дээш оон-даа өске. Сураг-
лыг шүлүкчүнүң ады чүгле Россияда эвес,
даштыкы чурттарда безин сураглык берген.

Ооң шүлүктөрүниң тыва дылче очулга-
зын номчукчуларга бараалгадыр-дыр бис.

Самара-даа, Саранск-даа,
Москва, Абакан-даа эвес,
Уйгу-дүштен Канск ыравас —
Кан хемниң күчүзүн аар.

Хачыл Канск дүшке кирер.
Ынаар, мынаар, дүгдө, мында
Шөлүлге-каторга уттундурган.
Сибирь рудазының ханызында
Канск сурагжываан, ол дүште.
Өттүр көргөн шыгжамыр хоорай,
Өлчейлиг, чолдуг-даа болдун.
Фамилия, ол ат-даа боду
Өрт ышкыш чидиртип кээр.
Ызыгуурда ужу бар-дыр.
Тулчуп тургаш, тыпканым дег,
Көстүң чаштаан чайыры боол,
Хөңүм долган шүлүмү кээп тур...
Дүжүм-түлүм, дүжүм-түлүм...
Чүү-даа мында буруу чок-тур!
Бердинген-даа, ыраан-даа-дыр,
Алдын тала.

Чокпак раки. Көвүрүт Калинов.
Смородина хем.
Сылдыс мыяда, булут өттүр
Холду чайлыг сунгу дег-дир.
Шуут ыржым... Чүгле чаңгыс
Одихмантьев олгу
Эрес-шогаа айлаң куш-ла
Будук санай самнап ушкан.
Хай боол, кайын чүден чүве,
Элегер көвүрүттен халдып орган
Кара ыт-даа тамы черже
Караш кылдыр кээп дүшкен.
«Дайзынынга хызы ханган»
Каарган тоо чок эдип орган.
Маңгыр аьдым кажан шагда
Маңаа дүшкен эвес ирги?

Хоочуннар хүнүнге

ОЛУТ ОРБАС
ИШЧИЛЕРИВИС

Бай-Тайга кожууннун хөй-
ниитчилериниң удуртукчузу Ва-
лентина Аракчаа. Хоочуннар эви-
лели, адапар болгаш херээженнер
чөвүлели, аныктар болгаш спорт
талазы-биле ажилдап турар ажил-
дакчылар, хөй-ниитиниң идепкей-
лиг киржикчилери-биле бир демниг
ажылдап турар.

Тээлиниң хоочуннар даргазы Көкеш
Серен-Чимит, кадының байдалы кошкак,
инвалидтер-биле ажил чорудуп турар удур-
тукчу Салбак Допул, кожуунда пенсия ап
турар хамаатыларның даргазы Минчеймаа
Ооржак, ие-чаштарның болгаш херээжен
чоннуң айтырыгларын шийттирлээр удур-
тукчу Сайлык Уртунай, кожууннун эр улус
чөвүлелиниң даргазы Каң Салчак олар
шупту ат-алдарлыг, хөй шаңнал-макталдыг,
хөй-ниити ажылынга идепкейлиг киржип
чоруур удуртукчулар-дыр.

«Мөңге сайзана» хоочуннар бөлүү

Үзер хемчег кызыгаарлыг.
Үүлө-чолум ыңдыын билдим...
Чокпак раки. Калинов көвүрүт.
Смородина хем.

«Соң даарта ишти-хырнывысты олар
сө тырттыптарын бодап чоруур».

(Маршал Г.К. Жуков, 1945 чыл)

Хылыжывыс чажырыпкаш, бажыг тур бис.
Хыдыкчылар, өңүк дег-ле,
өргээвисче союп кирип,
Даштыкының хоранын-даа ооктур сыгал,
сунуп туру,
Чаштарывыс будулдуруп, энелерни
кырып туру.

Европаже — дунектарны* айткарыптаап.
Эвеген, яңган херээженге алзып, таалап,
Школаны, заводту, космодромун-даа ...

«Шоптай», ынчаар эде-хере тудуп алзын.
Удур тураал... могап-шылаан бодувусту
Ол-бо октап, шывадаза, шывадаай-ла.
Оларга бис көргүзүптээл, шыдаар-даа бис.
Оларга бис мөлчүтпес бис, Бурган өршээр!
Кырывысты сыртанчылы — чолувус ол.
Американнап чүү дээр ийик,

чурттай бээр бис.
Англи дылды өөренип аар күчүвүс бар.
(Немец дыл-даа чайлыг херек, тоовас
бис.)

Маркетинг, киллер, дилер, супервайзер,
Промоутер, бебиситтер, беби-бумнар...
Хаанны чамдан уштупкан деп
боданывыс,
Хайлыг орус самыын чорук хынаттыгнан.
Содомнуң кеми-багын Гатчинаның
тулаазындан
Курил чедир үндүр ширби, аштап,
ширбээн.
Пушкин ынчан үезинде өттүр сөглээн —
Бужар, мирит, ханныг,
каржы чорук-тур дээн.
дунектар* —самыын кижилер

Лидия ИРГИТ очулдурган.

республикада чылдың-на бооп турар «Ак-
көк аржылыгыгаш» мөөрейниң каш дакпыр
тиилекчилери. Бистиң кожуунда аныктарга
арга-сүмелерин берип чоруур улуг назылыг
хоочуннар хөй. Бүгү назынында ажылынга
бердинген, олут орбас ишчилеривиске Гри-
горий Салчак, Ким-оол Сарыг-Донгак, Кара-
кыс Хертек, Зоя Хертек, Клара Сарыглар,
Галина Чыдым, Чечекмаа Байыр-оол, Чечек
Өпей, Октябрь Таргын, Алдын-кыс Хомуш-
ку, Бурундукай Маадыр, Дуюг Салчак, Шуй
сумузундан Чечекмаа Хомушку, Светлана Мон-
гүш, Кара-Хөлдөн Роза Донгак, Бай-Талдан
Чайлаг-оол Даржаа, Анна Дак дээш оон-даа
өскелер хамааржыр. Кызыл-Даг сумузунуң
хоочуннары эрткен чылын Эрзин кожуунга
болган республика чергелиг мөөрейге бир
дугаар черни чаалап алган.

Сумуда Россияның чурукчулар
эвилелиниң кежигүннери, ус-шеверлер,
уран-талантылыг, ат-алдарлыг 40 ажыг хоо-
чуннар бары чоргааранчыг. Кожууну-
сунуң сайзыралы дээш улуг үлүг-хуузу сөңөп
чоруур хоочуннарывыска чоргаарланып
чоруур бис.

Шеңне КУЖААН.
Тээли суур.

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

ИВАН ЯРЫГИН АТТЫГ СПОРТ КОМПЛЕКИЗИНДЕ

бичии оолдар, уругларны өөредир-биле тыва хүреш, сумо бөлүүнге хүлээп ап турар.

Бир айда өртээ 2500 рубль.

Болур хүннери: понедельник, среда, пятница.

Эртенги үеде 9.00 шактан 10.00 шакка чедер.

Дүштеки үеде 15.00 шактан 16.00 шакка чедер.

База чии-гелде кылдыр 8 катап бассейнге халас эштир.

Тренер-башкы: Баткар Баасан Андреевич — Тыва

Республиканың Начын мөгези, сумога спорт мастери, оолдар

аразында Европа чемпиону, сумога бичии оолдар аразында Делегей чергелиг чемпиону, аныктар аразында 3 дакпыр Наадым чемпиону.

Харылзажыр телефону: 2-16-16.

Ол ышкаш бичии оолдар, уругларны бассейн-ге эштип өөредир бөлүкчө база хүлээп ап турар. Бир айда өртээ 2400 рубль (12 катап баар).

Кичээл шактары:

9.00-10.00 — 11 хардан өрү.

10.00-11.00 — 7-10 хар.

14.00-15.00 — 7-10 хар.

15.00-16.00 — 10-12 хар.

16.00-17.00 — 13 хардан өрү.

18.00-19.00 — школа четпээн назылыг 5-6 хар.

Неделяда 3 катап болур, хүннери: вторник, четверг, суббота, аңаа немей чиигелде — улуг-хүн санында халас эштир.

Тренер-башкы: Донгак Сайын-Белек Алдын-оолович.

Бодунга ап алыры-биле:

1. Эмчи справказы (дерматолог, я/гист, педиатр).

2. Сурга эштир хеп, бэрт, карак шили, чунар-бажыңга ажыглаар херекселдер.

Харылзажыр

телефону: 2-16-16.

ИЗВЕЩЕНИЕ

Администрация Каа-Хемского района информирует о предоставлении земельного участка с кадастровым номером 17:04:0605001:303, из земель населенного пункта, расположенного по адресу: Российская Федерация, Республика Тыва, Каа-Хемский район, с. Сарыг-Сеп, ул. Интернациональная, дом 22, с общей площадью 931 кв.м., разрешенное использование — для индивидуального жилищного строительства.

Заинтересованные в предоставлении земельного участка граждане вправе подать заявление о намерении участвовать в аукционе на право заключения договора аренды в течение 30 календарных дней с даты опубликования настоящего объявления по адресу: Республика Тыва, Каа-Хемский район, с. Сарыг-Сеп, ул. Енисейская д. 143 с понедельника по четверг с 9.00 часов до 15.00 часов, администрация Каа-Хемского района.

Управляющая делами Администрации района Г.А. Куулар.

Дүргени-биле чиик өртөккө Улуг-Хем кожуунун Хайыракан суурнун чанында **КЫШТАГ САДЫП ТУР БИС.** Чылыг, ийи чуртталга бажыңы бар. Кышкы, чайгы инек база хой кажаалары болгаш чунар-бажың, кудук база бар.

Харылзажыр телефону:

8-923-388-2510

Считать недействительным

Аттестат о среднем полном образовании № В 432773 от 1987 года, выданный Хайыраканской средней школой Улуг-Хемского района на имя **Тюлюш Жанны Анай-ооловны** считать недействительным.

ХЕВИСТЕР ЧУП ТУРАР чедирилгелиг

ПЕНСИОНЕРЛЕРГЕ ЧИИГЕЛДЕ — 10%

Харылзажыр телефону: 8-923-545-40

АДРЕЗИВИС: Кызыл хоорай, Магистральный к. чузу, бажың 28. ЧИИГЕЛДЕ сентябрь 1-ден де 31-ге чедер.

ООО «Магистральная» ОГРН 1161713

ПУБЛИЧНОЕ СЛУШАНИЕ

Администрация Чаа-Хольского кожууна Республики решил провести публичное слушание 08.11.2017 г. 10:00 зале заседаний администрации Чаа-Хольского кожууна положенного по адресу: Российская Федерация, Республика Тыва, Чаа-Хольский район, с. Чаа-Холь ул. Ленина, 8, по волеизменения разрешенного использования земельного участка категории земель — земли населенных пунктов, на основании заявления гражданина **Суван Каадыр-оол Ажиевича** с намерением разрешенного использования земельного участка земель населенного пункта, с разрешенным использованием для ведения личного подсобного хозяйства с кадастровым номером 17:14:0101025:88 с общей площадью 1184 кв. м., расположенного по адресу: Российская Федерация, Республика Чаа-Хольский район, с. Чаа-Холь ул. Калбак Ховалыг д. 12, разрешенного использования «для ведения личного подсобного хозяйства» на вид разрешенного использования «магазин».

Начальник отдела по имущественным и земельным отношениям Чаа-Хольского кожууна Х. Ке

Чагыдылгаже кыйгырыг!

ХҮНДҮЛҮГ АДА-ИЕЛЕР, КЫРГАН-АВА, КЫРГАН-АЧАЛАР, АКЫ-УГБАЛАР, БАШКЫЛАР!

Өзүп орар салгалывыс — бичии чаштарның төрзэн дыл эгээртинмес байлактарының суртаалчызы, сагыш-сеткил бодалдарының сумелекчизи, уран чогаалдың кокпазынче тайгы исти изеп бээр деткички, ынаныштыг шынчы өңү «Сылдысчыгаш».

Уруглар боттарыңа эң-не чоок хамаарылгалыг «Сылдысчыгаш» доктаамал номчуп чоруур болза, төрзэн тыва дылы-б тыва чонунуң чаагай чаңчылдары, культуразы-биле кездүш чоруур.

Ынчангаш силер бүгүдени республикада дың чаңгыс уру солуну «Сылдысчыгаштың» 2018 чылда чагыдылгазыңа дет чеден көргүзүп, уругларыңарга, уйнуктарыңарга, дуңмаларың өөреникчилериңерге солуну чагыдып бээрине кыйгырып бис, хүндүлүг номчукчу!

«СЫЛДЫСЧЫГАШ» СОЛУННУҢ ЧАГЫДЫЛГАЗЫНЫҢ ӨРТЭЭ:

Почта таварыштыр:

Бүдүн чылда — 904 рубль 98 көпеек.

Чартык чылда — 452 рубль 46 көпеек.

Кварталда — 226 рубль 23 көпеек.

1 айда — 75 рубль 41 көпеек.

Редакциядан боттары кээп алыр кылдыр чагыдар болза:

Бүдүн чылда — 416 рубль 00 көпеек.

Чартык чылда — 208 рубль 00 көпеек.

Кварталда — 104 рубль 00 көпеек.

1 айда — 32 рубль 00 көпеек.

«Сылдысчыгаш» солуннун редколлегия

Чагыдылга-2018 эгелээн

«ШЫН» — ТӨӨГҮЛҮГ СОЛУН

«Шын» солуннун 2018 чылда чагыдылгазы Тываның бүгү почта салбырларында бо хүннерде чоруп турар. Ынчангаш «Шынны» үезинде чагыдып алырынче республиканың ырак-чоок булуңнарында чурттап турар хүндүлүг чонувусту, бижекчилеривисти, номчукчуларывысты кыйгырдывыс!

«ШЫН» СОЛУННУҢ ЧАГЫДЫЛГАЗЫНЫҢ ӨРТЭЭ

Почта таварыштыр хуу кижилерге:

Чартык чылда — 1001 рубль 64 көпеек.

Кварталда — 500 рубль 82 көпеек.

1 айда — 166 рубль 94 көпеек.

Почта таварыштыр организацияларга:

Чартык чылда — 1061 рубль 64 көпеек.

Кварталда — 530 рубль 82 көпеек.

1 айда — 176 рубль 94 көпеек.

РЕДАКЦИЯДАН БОТТАРЫ КЭЭП АЛЫР КЫЛДЫР ЧАГЫДАР БОЛЗА

хуу кижилерге:

Чартык чылда — 576 рубль 00 көпеек.

Кварталда — 288 рубль 00 көпеек.

1 айда — 96 рубль 00 көпеек.

организацияларга:

Чартык чылда — 720 рубль 00 көпеек.

Кварталда — 360 рубль 00 көпеек.

1 айда — 120 рубль 00 көпеек.

Хүндүлүг чонувус! «Шын» солуну үезинде чагыдып номчуңар!

солуннун сайты: shyn.ru

электроннуг почтазы: shyntuva@mail.ru shyntuva@yandex.ru

Неделяның тиражы: 12345 экз. Үндүрүлгениң тиражы: 33

«ШЫН»

ТУРГУЗУКЧУЗУ:
Тыва Республиканың
Информатизация болгаш
харылзаа яамызы.

Кол редактор
А.С. ШОЮН

Редакцияның болгаш үндүрүкчүнүн
адреси: 667000. Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор А.С. Шююн — 2-01-35
Кол редакторнун оралакчызының хүлээлгезин күүседип турар
Д.С. Монгуш — 2-17-91.

Секретарь В.М. Чактар — 2-30-69, тел/факс (394-22) 2-30-69.
Бухгалтерия, реклама, чарлал килдизи (Н.Б.Б. Оюн, Н.К. Санчай-оол,
А.А. Лагбы) — 2-18-10.

РЕДАКЦИЯНЫҢ КИЛДИСТЕРИ:

Нийтилер-политиктиг (редактору Ш.М. Суван)
Экономика, улуттук болгаш көдээ ажыл-агый (редактору А.Н. Соян)
Социал айтырыглар (редактору Н.С. Эрзеп, корр. Ш.Н. Ховалыг) — 2-17-94
Культура, чогаал, медээлер база спорт килдизи (редактору Э.Н. Кол)
Очулга (редактору Д.И. Чыдым, очулдурукчу А.К. Ооржак)
Солун чыскаакчылары С.Н. Монгуш, А.К. Ооржак.
Корректорлар А.Ч. Чамзырын, Ч.Н. Мачык.

Расч. счет № 40603810900004000277
Корр. счет № 30101810500000000735
БИК 049304735 ИНН 1701008465
КПП 170101001
ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва»
г. Кызыл.

Харылзаа, информация технология-
лары болгаш массалыг коммуникация-
лар адырыңга хайгаарал талазы-биле
Федералдыг албанның Тыва Республика
талазы-биле эргелели «Шын» солуну
2012 чылдың декабрь 3-те бүртүктүн.
Херекчилдин дугаары — ПИ № ТУ17-
00068.

Солуну «Тываполиграф» ААН-ге парлан
(Кызыл, Шетинкин болгаш Кравченко, 1)
Солунда парлаттыңган материалдарның
торларының бодалдары редакцияның туруж-
дүүлгенин барып болур. Айыттыңган саннары бот
өскө-даа фактылары, дыңнадылары дээш автор
боттары харылзаар.

Чагыдылга индекси: хуу кижилерге — 11530,
организацияларга — 31730
Солун неделяда үш катап үнер
Хемчээли 3 парлаар ама
Номерни парлаггаже дужааганы
график өзугаар — 21.00, херек кырында — 18.00.
Солун келбей барганда 3-14-94 телефонна дот